

İNSAN NEDİR ?

Felsefenin ilk ve temel sorusu budur. Buna nasıl cevap verilebilir? Tanım insanın kendinde yatar ve dolayısıyla tek tek aldığımız kişide. Fakat bu doğru mudur? Tek olarak aldığımız her kişide, o "tek kişi" nin ne olduğunu görebiliriz. Fakat o tek kişinin ne olduğu bizi ilgilendirmeyebilir, bu, alt tarafı, bize o kişinin belirli bir anda ne olduğunu gösterir. Biraz düşünersek, "İnsan nedir?" sözüyle asıl demek istediğimizin "İnsan ne olabilir?", yani insan kaderine hükmedebilir mi, kendini yaratabilir mi? sorusu olduğunu görürüz. Bu yüzden, insan bir süreçtir, kendi eylemlerinin sürecidir, deriz. Biraz düşünersek görürüz ki, "İnsan nedir?" sorusu, soyut ve nesnel (objektif) bir soru değildir. Bu soru, kendimiz ve diğerleri hakkında düşündüklerimizden doğar; düşündüklerimizle, gördüklerimizle ilişkilidir. Ne olduğumuzu, ne olabileceğimizi bilmek isteriz; kendimizi, hayatımızı, kaderimizi ne ölçüde yaratabileceğimizi bilmek isteriz. Ve bunu "şimdi", "hergünkü" hayatımızın veri koşulları içinde bilmek isteriz. Bizi ilgilendiren herhangi bir yaşam, ya da herhangi bir kişi değildir.

Sorun, insan hayatını belirli kalıplar içinde düşünmekten doğmaktadır. Bu kalıplardan en önemlisi "dini" kalıptır. Kendimize "İnsan nedir? İnsan iradesinin ve eyleminin, insanın kendisini ve hayatını yaratmakta ne denli önemi vardır?" diye sordüğümüzde, asıl demek istediğimiz şudur: "Din, insana ve hayata doğru bir bakış açısı mıdır? Dini bir hayat tarzı olarak benimsemekte haklı mıyız?" Dini bir hayat tarzı yapmanın yanlış olduğunu herkes az çok farkediyor, çünkü kendini dindar sayan kişiler bile dini tam bir hayat tarzı olarak uygulayamazlar. Hayatının her eylemine dinsel kuramları uygulamaya kalkan kişiye, bugün insanlıktan çıkmış gözle bakılır.

Dini çevreler, buna haklı olarak, hiçbir kuram harfi harfine uygulanamaz cevabını vereceklerdir. Fakat bu cevap ancak şunu kanıtlar : Tarihte, istisnasız herkes için geçerli olacak, tek bir düşünce ve davranış yolu yoktur. Katolik kilisesi, yüzyıllardır bu hedefe dönük çalışmalar yaptığı halde, başarısız kalmıştır. Katolikliğin başarısızlığının nedeni, "felsefi" açıdan kötülüğün kökünü insanın kendinde görmesinde, yani insanı kesin hatlarla çizilmiş, sınırlı bir yaratık olarak görmesinde yatar. Denebilir ki, bugüne kadar bütün felsefeler de aynı tutumu benimsemiş, insanı hem kişiliğiyle, hem de ruhuyla sınırlı görmüşlerdir. Oysa, insana bakışımızda, tam bu noktada bir değişiklik yapmak gereklidir. İnsanı hareket halinde ilişkilerden oluşan bir süreç (a series of active relationships) olarak görmek gereklidir. Bu süreç içinde, birey, her ne kadar önemliyse de, tek unsur değildir. Her bireyde yansın

insanlık çeşitli unsurlardan meydana gelir:

- 1) Birey,
- 2) Diğer insanlar,
- 3) Doğa.

İkinci ve üçüncü unsurlar göründükleri kadar basit değildir. Birey, diğer insanlarla ilişkiye onlara karşıt olarak değil, onlarla organik bir birlik içinde girer, çünkü birey en basitinden en karmaşığına kadar her çeşit toplumsal organizmanın parçasıdır. Yine, insan doğa ile ilişkiye, sırf doğanın parçası olduğu için değil, çalışma ve teknik yoluyla, katılarak (actively) girer. Dahası var. Bu ilişkiler mekanik değil, hareket halinde ve bilinçlidir. Bireyin - düşük veya yüksek - zekâ düzeyine tekâbül ederler. Bundan dolayı, kişi, halkası olduğu tüm ilişkiler zincirini değiştirdiği ölçüde, kendini de değiştirir diyebiliriz. Bu anlamda, gerçek filozof siyasî olmaktan kaçınmaz, yani gerçek filozof çevresini değiştirebilen etkin insandır. (Çevre sözünü, bireyin girdiği tüm ilişkileri kapsayacak anlamda kullanıyoruz.) Eğer birey, bu ilişkilerin tümü ise, kişilik kazanmak, bu ilişkilerin bilincine varmak; kişiliği değiştirmek de bu ilişkilerin tümünü değiştirmek demektir.

Fakat daha önce de söylediğimiz gibi, bu ilişkiler basit değildir. Bunların bazıları istenerek, bazıları da istenmeden ortaya çıkmışlardır. Üstelik, (az ya da çok) bilinç sahibi olmamız, bu ilişkileri zaten bir ölçüde değiştirmiştir. Bir süre önce gerekli sandığımız bu ilişkiler, anlamca da, önemce de değişmiştir. Bu bakımdan, farketmek güç sağlar. Fakat sorunun karşık bir yönü daha vardır. Belirli bir anda, belirli bir durumdaki ilişkilerin tümünü bilmek tek başına yeterli değildir. Bunların doğuşunu, oluşlarının nedenini de bilmek gereklidir. Çünkü her birey, sadece varolan ilişkilerin bir sentezi değil, bu ilişkilerin tarihinin, yani tüm geçmişin de sentezidir. Tek bir kişinin değiştirebileceği çok az şey vardır denebilir. Fakat her birey kendisiyle aynı değişiklikleri isteyen diğer kişilerle biraraya gelebilir ve getirilmek istenen makul bir değişiklik ise, birey kendini birden çoğalmış bulur ve böylece, ilk anda sanıldığından çok daha köklü değişiklikler elde edilebilir.

Bireyin katılabileceği yüzlerce "toplumcuk" vardır. Birey bu "toplumcuklar" yoluyla insan türü içinde bir rol oynar. Bireyin doğa ile ilişkiye girmesi için de bir sürü yol vardır. Çünkü bu yazıda teknik sözünü, sadece alışılmış anlamda, endüstriye uygulanan bilimsel yöntemler için değil, "zihni" araçları ve felsefî bilgiyi de kapsayacak şekilde kullanıyoruz.

İnsanı toplumsal bir varlık olarak görmek herkesçe benimsenmiştir, ama bundan çıkarılması gereken sonuçların hepsi (hatta bireyler için geçerli olanlar bile), her zaman gereğince ortaya konmamıştır.

Bu organizmalar, özel durumlar dışında, şimdiye kadar mekanik ve önceden belirlenmiş bir tarzda yorumlanmıştır. Dolayısıyla, buna karşıt düşüncelere gösterilen tepki serttir. Bütün bu ilişkilerin hareket halinde olduğunu gösterecek ve bu hareketin kaynağının insanın kişisel bilinci olduğunu açık seçik ortaya koyacak bir kuram geliştirmek gereklidir. Bilen, isteyen, çabalayan, yaratan bu kişisel bilinçtir, çünkü zaten bilmekte, istemekte, çabalamakta ve yaratmaktadır. Bu bilinç, kişiyi tek başına (isole) bir birey olarak değil, başka insanlarda ve maddî topluma yatan yeteneklerle de dolu görür. Çünkü her insan bir filozof, bilim adamı vb. olduğundan, bu yeteneklerin bir ölçüde farkındadır.

Feuerbach'ın "İnsan ne yerse odur" sözü, tek başına alındığında, çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Dar ve saçma bir yorumla "İnsan yediği maddelere göre değişir," ya da "Besinin düşünme biçimleri üzerinde belirleyici bir etkisi vardır" denebilir. Eğer bu söz doğru olsaydı, tarihin tohumları mutfakta atılır, devrimler de kitlelerin beslenmesindeki değişikliklerle eşzamanlı olurdu. Oysa, tarihsel gerçekler bunun tersini gösterir. Yemek alışkanlıklarını ve besin seçiminde değişik "zevk" leri yaratan, devrimci ve karmaşık tarihsel gelişmedir. Göçebeliği sona erdiren buğdayın düzenli ekilmesi değildir, tam tersine, göçebe yaşamın geliştirdiği koşullar düzenli tarımı zorunlu kılmıştır.

Menafih, besin karmaşık toplumsal ilişkilerin bir ifadesi olduğuna göre, ve her toplumsal grubun da bir temel besi biçimi olduğuna göre, "İnsan ne yerse odur" sözünde bir doğruluk payı vardır. Ama aynı şekilde, "İnsan ne giyerse odur", "insan oturduğu evdir", "insan ailesidir", "insan kendini üretme biçimidir" vb. de diyebiliriz. Çünkü besin, giyim, mesken, kendini üretme gibi toplumsal hayat unsurları, tüm toplumsal ilişkiler karmaşasının en açık şekilde görülebildiği yerlerdir.

Yine, insanın ne olduğu sorunu her zaman bir "insan tabiatı", ya da "genel insan" sorunuymuş gibi ortaya atılır. Çıkış noktası "birlik" (unitary) fikrine dayanan, yani, "insanlık" konusunun herşeyi kapsadığı ileri sürülen bir soyutlamadan, bir insan bilimi (bir felsefe) yaratmaya çalışılır. Fakat "insanlık", hem bir gerçek, hem de bir kavram

olarak, bir çıkış noktası mıdır, yoksa varış noktası mı? Daha doğrusu, "insanlık" kavramını çıkış noktası olarak almak, teolojik ve metafizik bir davranış olmaz mı? Felsefe, doğal antropoloji düzeyine indirgenemez. İnsan türünde birlik (unity in mankind), insanın biyolojik tabiatının bir özelliği değildir. Tarihte önemli olan, insanlar arasındaki biyolojik farklar (ırk, kafatası şekli, deri rengi vb.) değildir. "Biyolojik birlik" bile tarihte fazla geçerli olmamıştır. "Doğal hale" en yakın olduğu zaman, yani, doğa nimetlerini "sunu olarak" üretip çoğaltmayı öğrenmeden önce, insan hemcinsini yiyen hayvandı. "Düşünme yeteneği" ve "ruh" da birlik yaratmış değildir, çünkü bunlar sınırlı, biçimsel kavramlardır. İnsanlar arasında birlik ve ayrılık yaratan "düşünce" değil, gerçekte düşünülendir.

"İnsan tabiatı bir insan ilişkileri karmaşasıdır" demek, kanımca en tatminkâr cevap olacaktır. Çünkü bu cevapta "oluş" kavramı - insan toplumsal ilişkilerin değişmesiyle sürekli değişir - vardır ve "genel insan" düşüncesi reddedilmektedir. "İnsan tabiatı"nı tek tek kişilerle değil, tüm insanlık tarihinde bulabiliriz. Tek olarak aldığımız her bireyde, sadece onu diğer bireylerin özelliklerinden ayıran özellikler buluruz. Geleneksel felsefedeki "ruh" kavramı da, biyolojideki "insan tabiatı" da "bilimsel ütopya"dır. Bunlar, asıl büyük ütopyayı, Tanrı'da aranan "insan tabiatı" nı ikame ederler ve tarihin eziyetli yürüyüşünü, akılcı ve duygusal umutları gösterirler. İnsanların (Tanrının kulları olarak) eşitliğini savunan dinler de, insanları, mantık yürütebildikleri için, eşit gören felsefeler de karmaşık devrim hareketlerinin (klâsik dünyanın ve ortaçağ dünyasının dönüşümleri) ifadesiydi. Bunlar tarihsel gelişme zincirinin en güçlü halkalarını meydana getirmiştir.

ENFLASYON ÜZERİNE

Parayı değişim aracı olarak kullanan her toplumda enflasyon olayı beklenir bir ihtimaldir. Fakat bu olay sermaye düzeninin, özellikle bu düzenin tekelci döneminin, kaçınılmaz ve belirleyici özelliğidir. Başlangıçtan bu yana ve uzun tarihleri boyunca, kapitalist ülkeler, hızlı enflasyon ile zaman zaman felçli duruma düşmüşler, bazen de dürtüklenmişlerdir. Tekrar tekrar gelen bu dalgaların özünde sermaye düzeninin anarşik üretim biçiminin belirti ve nedeni olan dengesizlik yatmaktadır. Hükümetlerin ve bankaların para arzını düzenleyememelerinin tehlikeli enflasyon dönemlerine yol açtığı doğrudur. Ve silâhlanma yarışının, harplerin, harp sonrası ile ilgili harcamaların da para değerinde çok daha tehlikeli düşüörlere neden olduğu da doğrudur. Fakat enflasyona hayat veren bu bozuklukların (para ayarlaması, harpler) kendileri, kapitalizmin iflâh olmaz düzensizliğinin, ya ürünü, ya da bu düzensizlikleriyle baş etmek için seçilen araçlarıdır.

Enflasyonun kısa dönemli nedenleri ne olursa olsun - ve enflasyondan kaynaklanan çelişkileri dikkate almadan, ki bunlar ancak iktisadî bunalımlarla tekrar çözümlenir - hızlı fiyat artışları kapitalist toplumlarda iki önemli sonucu getirir. İlk olarak, yatırımları kamçılar. Bu, özellikle fiyat artışlarının kararlı olduğu, başdöndürücü bir hızla yukarılara tırmanmadığı dönemler için geçerlidir. Böyle bir ortamda, spekülasyon yaygınlaşır, stok büyütme eğilimi artar ve koşullar da müteşebbislerin yeni risk alma isteğini kamçılar. İkinci olarak, enflasyon gelirin yeniden dağılmasına yol açar. Tabii bu dağılımdan toplumun bazı kesimleri yarar, diğerleri de zarar görür. Enflasyon, artı değer (kapitalist millî gelirden aparttığı kısım) korunma ve genişletilmesine yardım eden tipik bir alettir. Müzmin enflasyon ateşini yakmak ve sonra da beslemek eğiliminin, kâr güdüsünün yol gösterdiği toplumlarda gelişmesi doğaldır.

Her kapitalist girişimin en birinci görevi ve vazgeçilmez kaderi kârı artırmak olduğuna göre, bu amaca ulaşmak için başvurulmayacak çare yoktur. Ya üretim maliyetini düşürme, ya da mamul fiyatlarını artırma biçimini alan her pratik aletten yararlanılır. Bu nedenle kapitalist, fiyatları artırmak için daima tetikte beklemektedir. Mamafih, yüksek kârlara giden fiyat-artırma yolu, kapitalistler arasında rekabetin yaygın olduğu dönemlerde engellidir. Öte yandan, rekabetin baskıları hafifledikçe, enflasyonist eğilimler arz-ı endam etmeye başlar.

Bu sosyo-ekonomik düzenin yapısında tarih boyunca meydana gelen değişiklikler incelendiğinde, enflasyonun, kapitalizm içindeki yeri ve önemi oldukça iyi anlaşılır. Yavru kapitalizm dizginsiz enflasyonla serpilip gelişmiştir. Ticarî ihtilâl, sömürge servetlerinin papullanma ve yağmalanması, Lâtin Amerika madenlerinde kırbaç zoruyla çalıştırılan işçilerin çıkardıkları altın ve gümüşe konma gibi körükleme yollarıyla enflasyon iyiden iyiye tahrik edilmiştir. Her ne kadar uzun süreli kabarık fiyat dalgalarını fiyat düşüşleri (deflasyon) izlemişse de, ticarî kapitalizmin asırlar boyu süren serüveni içinde etkin ve hâkim olan, fiyat düşüşleri değil, enflasyondur. (Bu ise, genellikle, sömürgelerin başarılı veya hatalı sömürülüşüne göre değişen zenginlik ve durgunluk dönemlerine bağlıdır.)

Kapitalizm ticarî aşamadan sınaî konafa geçtiğinde, durum tamamen değişiktir. Düşmeye başlayan fiyatlar, yalnız bir dönemin özelliğini yansıtmakla kalmamış, geçmişte görüldüğü gibi durgunluğun belirtisi olmayıp iktisadî başarıya gerçekten katkıda bulunan unsurlar haline gelmiştir. Makineleşme yoluyla üretim maliyetinde sağlanan düşüş, şiddetli rekabet altında, uzun süren ucuzluğu getirmiştir. Nisbeten küçük çapta birçok işletmenin mevcut olduğu her sanayi dalında, gizli anlaşmanın zor veya olanaksız oluşu nedeniyle ve maliyetlerde tasarrufun mümkün olduğu hallerde işletmeler birbirleriyle fiyat kırarak rekabet etmek zorunda kalmışlardır. Rakiplerden daha ucuza satarak onların pazarlarını da ele geçirmek, kârları artırmak için başvurulan en yaygın davranış biçimiydi. Bu koşullar altında bile, harpler ve devresel patlamalar enflasyon dalgalarını getirmiş, fakat bu dengesizliklerin, teknik gelişme ve rekabetin mümkün kıldığı ve gerektirdiği daha uzun süreli ucuzluk dönemleriyle, üstesinden gelinmiştir.

Sermaye yığılma ve merkezleşmesi sonucu her endüstri dalında ortaya çıkan bir kaç dev firma arasında doğrudan veya dolaylı gizli anlaşma yapmak ve pazarları kontrol etmek genel kural olmaya başlamış, böylece fiyatların rekabet ortamında oluşma gerçeği ortadan kalkmıştır. Tekelci sermaye ile beraber bir enflasyon geleneği de doğmuş oluyordu. Zaman zaman görülen devresel bunalımlar fiyatları da düşürebiliyordu. İlâveten, harp-kaynaklı aşırı enflasyonlar genellikle önemli fiyat ayarlamalarına yol açıyordu. Tekelci kontrol biçimi endüstrinin her kesimine yayılınca, kapitalizmin yapısında gizlenen enflasyon tutkusunu da ortama hâkim olmaya başladı.

Kapitalizmin rekabetçi ve tekelci dönemlerinde, fiyatların izlediği zıt gelişme, son 150 yıl içinde A.B.D. toptan eşya fiyatlarının-

daki gelişmeyi gösteren aşağıdaki listede özetlenmiştir. İlk önce, bu dönemin 1823 ile 1898 arasına düşen birinci 75 yılını inceleyelim. Bu, A.B.D.'de kapitalizmin başlangıç ve olgunlaşma süresidir.

TABLO I

A.B.D. Toptan Esya Fiyatları Endeksi
(1823=100)

1823	100
1848	75
1873	139
1898	74

KAYNAK: İstihdam Büyüme ve Fiyat Hareketleri Komitesi tutanaklarının, 2. Kısım (Washington D.C., U.S.Gov. Printing Office, 1959) Sahife 395-396.

Görüldüğü gibi, A.B.D.'de toptan esya fiyatları, dönem başına kıyasla, 1898'de düşmüştür. Arada, İç Harbin giderlerini karşılamak amacıyla, A.B.D. Hükümetince çok büyük miktarlarda basılan kâğıt paranın sebep olduğu devresel fiyat artışı görülmektedir. Harp-kaynaklı enflasyonu, uzun süren fiyat düşüşleri izlemiştir. 1880'de toptan esya fiyatları İç Harp öncesinin düzeyine inmiştir. Dolayısıyla, 1873'de fiyatların ulaşmış olduğu düzey İç Harp ve sonrasında kaynaklanan enflasyonu göstermektedir. Olağan parasal politikanın kaçınılmaz geri dönüşüyle, rekabetçi kapitalizmin fiyatları düşürücü yöndeki etkisi de kendini hissettirmeye başlamıştır. Tekelci sermayenin filizlenmeye ve fiyatları etkilemeye başladığı 1898'de, toptan esya fiyat endeksi hemen hemen 50 sene öncesininkiyle aynı düzeydeydi. Şimdi, geçen 75 yıl deneyinin ne kadar farklı olduğuna bakalım:

TABLO II

A.B.D. Toptan Esya Fiyat Endeksi
(1898 = 100)

1898	100
1923	208
1948	331
1973 (İlk 8 ay)	530

KAYNAKLAR: 1898'den 1948'e: Tablo I ile aynı. 1948'den 1973'e: İktisadî Gösterge (U.S. Gov. Printing Office, Çeşitli Aylık Yayınlar)
Fiyatlar 1898 tabanına indirgenmiştir.

Bu veriler bugünlerde görünen enflasyon olayının pek öyle yeni bir olgu olmadığına dikkati çekmektedir. Gerçi son zamanlarda fiyat artış hızının hızlandığı ve bu hızlanmanın yaklaşan yeni aşırı enflasyon için bir gösterge olduğu düşünülebilir, ancak dörtte üçü tamamlanan 20. yüzyılda enflasyon eğiliminin nasıl sürekli ve tutarlı olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir.

Söz konusu uzun dönem içinde yıldan yıla değişmeler düzenli olmaktan çok uzaktır: Her büyük harp bazı gelişmiş kapitalist ülke paralarının aşırı-şişmesine katkıda bulunmuş, ilâveten, 1930'un büyük iktisadî bunalımı kapitalist dünyada fiyatların genel olarak düşmesine yol açmıştı. Düzensiz ve devresel, yıldan yıla değişmelere rağmen enflasyon eğilimi tekrar tekrar gelmiş, yukarıda özetlenen her yirmi beş yılın sonunda da genel fiyatlar yeni bir üst düzeye ulaşmıştır.

Eğer bir araştırmacı iktisadî davranışta böylesine inatçı bir eğilim bulursa, bu, ancak bir kaç basit nedenin sonucu olabilir. Etkileyen bir dolu unsur olduğu şüphesizdir. Ancak, çok yanlı ve birbirini güçlendirerek kolaylaştıran enflasyon unsurlarının hepsi değişen önem derecelerine göre teknelci sermayenin tabiatı ve yapısıyla iç-içedir. Bunlardan bazıları:

1) Kapitalizmin bu aşamasındaki yeni emperyalizm silâh üretiminin artmasını ve harplerin yayılmasını tahrik ve teşvik eder.

2) Kapitalist sınıfın güçlü kesimlerinin, emperyalist harp ve politikalar için geniş kitlelerin desteğini alabilmek ümidiyle, işçi sınıfının bazı bölümlerine ücret tavizini, ne kadar isteksiz olurlarsa olsunlar, vermek eğilimi.

3) Değiş-tokuş harbinin silâhları olarak koruyucu gümrük ve diğer alış-veriş engellerinin yaygın kullanımı.

4) Bir ülkeden diğerine sıçrayan enflasyon sonucu dünya kapitalist sisteminin yaygınlaşarak bütünleşmesi.

5) Dev şirketlerin yayılmasına öncülük eden büyük-ölçekli bankacılık ve kredi genişlemesi gibi finans araçlarının hızla büyümesi. Şirketlerin devleşmesiyle daha çok kredi isteği doğmakta ve para arzı pompalanarak şişmektedir. (Genişleyen kredi sistemi ve göreviyle ilgili daha geniş açıklama için, Thorstein Veblen, Sahipsiz Mülkiyet (Absentée Ownership) New York : Huebsch, 1923, Bölüm 12'ye bakınız.)

6) Pazarların büyük dilimini kontrol olanağına sahip dev şirketler pazardan aldıkları payı artırabilmek için rekabet ederken tüketicileri reklâmlarla yönlendirmek, diğer satış kolaylıklarını tezgâhlamak ve tüketici kredilerini beslemek gibi yollara başvururlar. Bütün bu davranışlar bolluk ve genişleme dönemlerinde fiyatların artması, bunalım ve durgunluk dönemlerinde de aynı düzeyde kalmasıyla sonuçlanır.

7) Tekelci sermayenin duraklamaya yol açar nitelikteki özelliği devletin iktisadî hayata daha yoğun olarak katılmasını gerektirmektedir. Bu katılma, para hacmi ayarlamaları ve devlet harcamaları gibi iş çevreleri için uygun ortamın (yani enflasyonist) yaratılmasını amaçlayan değişik biçimler alır.

Yukarıda sıralanan nedenlerin hemen hepsi şu veya bu şekilde, İkinci Dünya Harbinden sonraki dönemde enflasyonun hızlanmasına katkıda bulunmuştur. Ancak, sonuncusu (7. madde) günümüz sorunlarının en önemli hazırlayıcı ve sebebi olmuştur. Devlet para ve malî politikasını idare edenler devamlı yanlışlığa düşmektedir. Bu zevat, ekonomiyi kontrol altına alarak, fiyat artışlarını istedikleri düzeyde tutabileceklerini sanırlar. Fakat gerçek, birbirine zıt iktisadî çıkarılara dokunma sözkonusu olduğundan ve kabarmenin doğurduğu dengesizlikler nedeniyle, böylesine "ince ayarlamaların" uygulama yeteneğinden yoksun olduğu yönündedir. Geçmiş yılların deneyi, ekonomiyi dürtüklük amacıyla kullanılan enflasyonist sun'î yöntemlerin ne tekelci sermayenin çelişkilerini çözemediğini, ne de temeldeki durgunluk eğilimini değiştirdiğini gösteren delillerle doludur.

Oysa, ekonomiyi canlandırmak ve yeni iş sahaları açmak amacıyla kullanılan tüm yöntemler yeni düzensizlik ve dengesizlikler getirmiştir. İlâve olan bozuklukları düzeltebilmek için başvurulan enflasyonist politikalar, ekonominin tümünü sözkonusu dürtülere müptelâ etmiştir.

Uluslararası para sistemindeki çakkalanmalar da soruna yeni boyutlar kazandırmaktadır. Yabancı paraların birbirine olan ilişkisini dengede tutmak ve aynı zamanda emperyalist düzeni de devam ettirmek gibi birbiriyle çelişen iki amaç Bretton Woods sisteminde yer alıyordu. Harp ve benzeri yollarla, emperyalist kontrolü sağlamak zorunluluğu neticede paralararası dengesizliği getirdi. A.B.D. dışındaki büyük dolar stokunun üstüne, çöken Bretton Woods sistemi de ilâve olunca, önde gelen kapitalist güçler arasında korkunç miktarlarda ve gayet hızlı bir paradan-ötekine-kayma yarışı başladı.

Bu tür kayışlar ve etkilerini önlemek için alınan tedbirler (özellikle, hızlanan enflasyonlar beraber görülmemiş bir düzeye yükselen faiz hadlerinin desteklenmesi), enflasyonun nasıl mâkul sınırlar içinde tutulacağını hikâye eden son rüyaları da berbad etmiştir.

Enflasyondan kaynaklanan bozuklukların giderek daha belirgin hale gelmesi ve kontrol dışına çıkmaya başlamasıyla, gelişmiş kapitalist ülkeler hâkim sınıfları artık enflasyonu kamçılama yerine yavaşlatma çabası içindedirler. Ancak, çok uzun sürmüş enflasyonu düzeltmek ve hem de aşırı enflasyon aşamasına gelmekte olanı düzeltmek için alınacak tedbirlerin iktisadî bunalımı getireceği, kapitalist toplumun acı gerçeğidir. Köklü ayarlamalardan yoksun bir toplumda, geçici hafifletme tedbirleri, enflasyonun yükünü bir sınıf veya gruptan ötekine kaydırmak aracından başka hiç birşey olamaz. Burjuva toplumunda da bu, şirket kârlarını işçi sınıfını ezerek korumak demektir. Egemen sınıfların ise bunu becerabilmeleri işçilerin sınıf kavgası davasında aldıkları tavrın canlılığına bağlıdır.

İncelemenin getirdiği sonuç şudur: İşçi sınıfının, enflasyonun ve bunalımın birbirinden farklı belâlarından kendini koruyabilmesinin tek yolu, sermaye düzeni denilen toplum yapısını lağvetmekle mümkün olacaktır.

TÜRKİYE SOSYAL TARİHİ

Bir-iki istisna dışında kapitalist ülkelerin hem liberal hem de tutucu iktisatçılarının görüş birliği halinde oldukları bir konu vardır: Dr. Keynes'in İstihdam, Para ve Para adlı kitabının yayınlandığı tarihten bu yana hükümetler, kırk yıllık süre içinde iktisadî faaliyetin düzeyini kontrola yarayan araçlara tamamen hakim olmuş ve bunları fevkalâde başarılı kullanarak, ciddi bunalımların tekrarlanmasını önlemiştir. Harvard'ın iktisat ulemasından, Nobel ödüllü Kenneth J. Arrow'un dediklerine bakalım:

"Keynes ve müminlerinin yeni iktisat fikirleri, eşi-benzeri görülmemiş bir hızla uygulamaya konulmuştu. Harcama, vergi ve para arzını ayarlayarak, devletin istihdam olanaklarını yükseltebileceği, dolayısıyla bunalımların hafifletilebileceği görüşü hem iktisatçı, hem de politikacılar tarafından benimsenmiş ve uygulamanın da başarılı olduğu görülmüştü. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yeni iktisat uygulaması tüm gelişmiş ülkelerde hemen hemen aynı sonuçları vermişti." (New York Times, 26.3.1973)

Şimdi bir an için A.B.D.'deki uygulama sonuçlarına bakalım. (Diğer gelişmişlere daha sonra göz atacağız). İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana 1930'lardakiyle kıyaslanabilir bir bunalımın toplumu sarsmadığı doğrudur. Fakat, bu her defasında kapının eşiğine gelen tehlikenin, iktisatçıları ile siyaset adamlarının kafa kafaya vererek, ortak bir harcama, vergi ve para politikası üzerinde anlaşmaları sayesinde savuşturulduğunu mu gösterir, yoksa hükümet genel bütçesinde, özellikle silah ve harp harcamalarının korkunç artışıyla bu tehlike kapıdan dönmüştür? Ne iktisatçıların, ne de siyaset adamlarının, askerî harcamaları, Keynes'çi iktisat görüşünün, uygulamada aldığı değişik bir biçim diye savunacaklarını sanmıyorum.

Bu soruları sevgili iktisatçı arkadaşlarımız muhtemelen şöyle cevaplayacaktır: Dış veya iç siyasî sorunların ağır basması nedeniyle, hükümet harcamalarının da önemli bölümü askerî giderlere ayrılmıştır. Eğer durum böyle olmasaydı, fonlar refahı artırabilmek amacıyla kullanılabilir ve de aynı iktisadî sonuçlar alınabilirdi. Onlara göre iktisadî faaliyet düzeyinin kontrol edilebileceği kuremi böylece, para ne amaçla ve nereye harcanırsa, harcansın, doğrulanmış olurdu.

Eğer gerçekten bu böyle olsaydı, geniş askeri bütçenin de desteklediği kontrol edenlerden harp sonrası iktisadî faaliyeti kolaylıkla makul bir düzeyde tutmaları beklensez miydi? Amerikan halkının % 20'sinden fazlası resmî ağızların tesbit ettiği fakirlik çizgisinin altında yaşarken ve ucuz-konut, çevre kirlenmesi ve kitle-ulaştırma araçlarının geliştirilmesi gibi sorunlar çözüm beklerken ve bunların çözümü için öngörülen yatırım tasarıları çok büyük kamu harcamaları gerektirirken, kontrol edenlerin "ilgilenecek ulvî amaçlı konu bulamadık" demeleri de zaten mümkün değildir. Hızlı gelişme dönemlerinde bile resmî ağızlarca işsizlik oranının % 5 veya üstünde olduğunun itiraf edilmek sorunda kalınacağı ise mide bulandırıcı diğer bir gerçektir. Bu gibi gerçekler göz önünde tutulduğunda, tüm "kontrol edilebilirlik" görüşünü bir efsane kabul edenlere nasıl hak verilmez. Dolayısıyla, harp sonrasının nispeten parlak (yani, 1930'lara göre parlak) iktisadî sonuçları, neticede gelir, askeri bütçeye dayanır.

Bu varsayımın sağlanma derecesini ölçmek için meslek arkadaşım Harry Magdoff ile bir deney yaptık.^{x/} Sağduyudan yararlanarak ve oldukça muhafazakâr tahmin yöntemleriyle, 1970 yılında ya işsiz veya doğrudan ve dolaylı olarak askeri harcamalara bağlı işçilerin sayısını tesbit ettik. Sonra bu sayıları toplayıp, elde edilen sonuçları 1938'in işsiz sayısı ile kıyasladık. (Dikkat edilecek husus, hem 1970'in hem de 1938'in hızlı gelişme dönemlerini izleyen duraklama yılları olduğu, dolayısıyla namusluca kıyaslanabilecekleridir.)

Birinci problem, resmî sayıdan farklı, gerçek işsizlik sayısını bulabilmektir. Çünkü ikisi arasında önemli fark olduğunu herkes bilir. ^{xy/} Resmî istihdam rakamlarıyla çalışmaya başladık. 1930'ler ve 1960'larda erkek işçi istihdamının giderek azaldığı görülmüştü. İsteneden kısmen çalışan işçiler için de düzeltme yaptık. Böylece, gerçek işsiz sayısının oldukça muhafazakâr bir tahminle 8.1 milyon dolaylarında bulunduğu sonucuna vardık. (eğer yeterli işyeri olsaydı, buna göre biçimlenecek işgücünün % 9.1'i). Bulduğumuz bu sayıya şu sektörlerde çalışan işçileri de ilâve ettik: Silâhli Kuvvetler'de çalışan

^{x/} : Ayrıntılarıyla, "İktisadî Durgunluk ve Durgunluğun İktisadî" isimli makalede ele alınmış ve "Monthly Review" (Nisan, 1971)de yayımlanmıştır.

^{xy/} : Örneğin "%6 aysberg'in yalnızca görünen kısmıdır" isimli, işsizlikle ilgili makale A.H.Raskin tarafından yazılmış ve "New York Times" gazetesinin Haftanın Yorumu bölümünde 25 Haziran 1972'de yayımlanmıştır.

2.9 milyon, Savunma Bakanlığı'nda çalışan 1.2 milyon, sivil, Savunma Bakanlığı'na mal üreten işyerlerinde istihdam edilen 3.0 milyon kişi, iktisatçıların "çarpın etkisi" diye isimlendirdikleri (yani, silâhlı kuvvetler bütçesinden kendilerine ödeme yapılan personelin ihtiyacına karşılık için çalışanlar) nedeniyle istihdam edilen 7.1 milyon kişi. Bu maddelerin toplamı 22.3 milyonu bulmaktadır. Bu, resmen işsiz sayılmayanların da dahil edilmesiyle düzeltilen çalışabilir nüfusun 1970 yılında %25'ini oluşturmaktadır.

Bulunan bu rakam, 1938'lerde resmi istatistiklere göre %19 olan işsizlik oranıyla karşılaştırılabilir. Ancak, o dönemin gizli işsizleri içinde bir düzeltme yapar ve buna savunma işlerinde çalışan fakat sayıları nispeten daha az olan işçileri de eklersek, büyük bir ihtimalle 1970'lerin %25'i ile kıyaslanabilecek oranı % 30 olarak bulabiliriz. Bütün bunlardan, askerî harcamalardaki artış bir yana, işlerin 1970 yılında, 1938'e kıyasla biraz daha iyi olduğu sonucuna varılmaktadır. Fakat, iktisatçı ve politikacıların iktisadî düzeni etkin biçimde kontrol edebileceklerini öne süren tezi kanıtlayacak kadar iyi bir gidış değildir bu.

Keynes'çi arkadaşlar eğer bu gerçek veya tahminlere itiraz ediyorlarsa, doğrusu duymaktan son derece memnun olurum. Ancak, itiraf etmeliyim ki, itiraz edebileceklerini pek sanmıyorum. Geçmişin iktisadî muhasebesini yapmaya bayılırlar, ama bunu somut tarihsel incelemeye konu edemeyecek kadar çegingendirler. Bununla ilgili bir noktaya dikkati çekmek, lâf arasında da olsa, yararlıdır. Henüz, Büyük Bunalım (Great Depression) açıklayabilen tutarlı bir kuresi geliştirememiş ve daha önce görülen kapitalist bunalımlara kıyasla neden bunun böylece biter olduğunu söyleyememişlerdir. Şimdi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra eğer böylece genişletilmiş askerî harcamalar yapılmıyaydı, durum ne olurdu sorusuna böyle bir kuresi olmadan nasıl gerçekçi ve akılcı bir cevap verilebileceğini bilmem tekrar belirtmeye gerek var mı? Keynes'çiler, tam bu noktada ve takdire şayan bir görüş birliğiyle, kaypaklaşacaklardır. "Diğer kapitalist ülkelerden ne haber?" diye soracaklardır. Özellikle, Almanya ve Japonya'ya örnek göstereceklerdir. Sürekli yüksek gelişme hızı ve istihdam oranını böylece düşük askerî harcamalarla nasıl başardıklarına soracaklardır.

Bu soruları bir makalede berraklığa kavuşturmak pek mümkün değildir. Ayrıca, bu konuda hiç kimsenin ve Keynes'çilerden bir tanesinin bile ciddi bir girişimde bulunmadığı sözkonusu iken, açıklamak için gösterilecek çabanın önemi ortaya çıkar. Bu nedenle, genel çizgileri ortaya koyacağım. Bu doğrultuda bir cevap için gerekli çabaya girileceğini Umıd ediyorum.

Genellikle toplum bilimcilerin kendi dar uzmanlık sahalarında çalışırken gözden kaçırdıkları ve burada bizim için çok önemli bir temel gerçeğe dikkati çekmek gerekiyor: Kapitalizmin bir dünya sistemi olduğu, bağımsız ülke ekonomilerinin tek tek toplanmasından meydana gelmediği, dolayısıyla bir bütün olan sistemin bir parçasında meydana gelen herhangi bir olayın bir ölçüye kadar sistemin tümünü etkileyeceğidir. Bu durumda, sözkonusu parçanın sistem içindeki yeri büyük ve önemliyse, (dünya kapitalizminin içinde A.B.D.'nin yeri gibi) bu parçada meydana gelen olayların diğerleri üzerinde geniş ve belki de yön verebilecek kadar giddetli etkisi olacaktır. Öyle ise, kapitalist dünya ekonomilerinin, özellikle Alman ve Japon ekonomilerinin, başarıları bu dönemde A.B.D.'de görülen nispi refaha ~~zenginliğe~~ ne ölçüde bağlıdır sorusunu sormak gerekmez mi?

Buna göre hem Alman, hem de Japon iktisadî " mucizesi " tartışmasız Kore Savaşı'ndan kaynaklanmıştır. Bu dönemde, A.B.D.'nin artan askeri harcamaları ve savaşa katılması iktisadî konjonktürü yükseltmiştir. Almanya hakkında Heinz Abosch şöyle yazmıştır: " Batı Alman ekonomisini Kore Savaşı esaslı biçimde kaçırmıştır. Büyük iktisadî kuruluşlar silâh üretimini artırmak zorunda kalırken, Almanya, Potsdam Antlaşması kısıtlamalarının devamına rağmen, dünyanın her bir yanından gelen talep sayesinde tüm sınıflı üretimini artırabilmişti. "x/ Prof. Henry Wallich ise şöyle diyordu: " Alman ihracatını, Kore Savaşı'nın kıvılcıkları tutuşturmuştur. " Almanya için doğru olanlar, Japonya için daha çok geçerliydi. Kore'de savaşan A.B.D. kuvvetleri sahneye çıkmadan önce son hazırlıklarını Japonya içinde tamamlıyorlardı. Aynı zamanda Japonya geniş askeri siparişlerden eracasız büyük parseller topluyordu. " Büyüme yönünden " diye yazıyordu Prof. Tsuru, " Kore Savaşı ve bunu izleyen ' özel temin ' talebinin sürmesi gerçekten eşi-benzeri olmayan lütüftü. "xx/

x/ : Heinz Abosch, The Menace of the Miracle, (Monthly Review Yayınları, 1963) s. 79.

xx/ : Shigeto Tsuru, Essays in Economic Development, Economic Research Series, No. 9, (Tokyo 1968) s. 168. " özel temin " (Special Procurement) A.B.D.'nin askeri ve ilgili amaçlarla yaptığı alımlara verilen isimdi. Prof. Tsuru'nun verilerine göre (s. 156-157), bu madde 1951-1953 yılları arasında Japonya'nın tüm mal ve hizmet ihracatından elde ettiği gelirin % 34.2.'sini oluşturuyordu.

Kuşkusuz, Alman ve Japon ekonomileri, A.B.D. askeri harcamalarına sürekli bağlı kalmazdı. Kore olayının bağlattığı yüksek konjonktürün başka kaynaklarla beslenmesi gerekiyordu: Havaş zararlarının tamiri, makinelerin yenilenmesi ve belki de en önemlisi, 1920'lerde A.B.D. ekonomisinin ağırlığını taşıması olana benzer türden gerçek bir "otomobilleşme" cümbüşü. Fakat Alman ve Japon ihraç mallarına olan talep, bu ülkelerin zenginliğine bir katkıda bulunmadan, hızını devam ettirdi. Şayet A.B.D. ekonomisi 1930'lardaki gibi düşük bir duraklama düzeyinde seyretseydi, bu yüksek ihraç talebinin devam edeceğine inanmak doğrusu güç olurdu. Bu kritik dönemde, önce Japonya ve Almanya, sonra da A.B.D.'de yapılan askeri harcamaların ve yalnız bu harcamaların kapitalist dünya ülkelerini Büyük Bunaldan çekip-çıkardığını hatırlatmakta yarar vardır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde de yine askeri harcamaların etkisinin önemli olduğunu öne sürüyorum. (ayrıca, diğer benzer nedenlerle yapılan harcamalar, meselâ ^{uğda} müstakim ve kula devletlere verilen iktisadî subvansiyonlar gibi). Bu vakte kadar büyük kısmı A.B.D.'de yapılan fakat diğerlerinde de sürüp giden bu harcamalar, kapitalist dünyayı yeniden büyük bir bunalımın bataklığına gömülmeğe kurtarmıştır. Böyle bir yaklaşıma, bu kavgalı dönemin tarihsel yorumu yapılırken, savaş sonrası kapitalizmin beğenisini, siyasî liderler ve onların suç ortağı olan iktisatçıların beynsel faaliyetinin sonucuna bağlayan, fakat inandırıcı verilerden yoksun bir sanıya kıyasla daha anlamlı görülmektedir. İktisatçılar güçlü, siyasî liderler de zeki olduklarını düşünebilirler. Fakat acı gerçek, bu sevimli, kendini beğenmişliği destekleyecek türden çok az delil olduğudur. Doğrudur. Görevleri vardır. Fakat bu görevin, yapıyor sandıkları ve kendilerine yakıştırdıkları veya yapacaklarını umduklarıyla uzak-yakın hiçbir ilgisi yoktur. Aksine, bunların görevi, kör ve kendi kendisiyle çelişen ve kimsenin kontrol edemeyeceği bir iktisadî düzenin yarattığı ilkel güçlerin aleti ve sözcüğü olmaktır.

İktisatçıların kendilerine soruları gereken, fakat sormaktan sürekli kaçındıkları, asıl soru şudur: Kapitalizm, 20. yüzyılda, ayakta durmasına giderek artan ölçüde kamu ve özel zıyan-tüketimine bağlayacak kadar neden durgunlaştı? (Çağdaş kapitalizme bakan her uyanık kişinin bildiği gibi, askeri harcamalar bu dediğimizin sadece önde gelen bir kalemidir) Aslında, bunun nedenini, Marx, 100 yıl önce, açık seçik yazmıştı: "Kapitalist üretimi esas engelleyen, sermayenin kendisidir." Sermaye ve bunun kendini büyütmesi, başlangıç ve bitiş noktası, üretimin nedeni ve amacı gibi görülmektedir. Üretim sadece sermaye için ürettir, bunun tersi değil. Bu durumda, üretim araçları, üreticiler topluluğunun çıkarını genişletmeye hizmet eden araçlar olmaktadır." x/

Ana nokta şöyle de açıklanabilir: Üretimi teşvik eden güdü kârın ve kâr-yumurtlayan işletmenin büyütülmesi olduğu sürece ve çalışan insanların geliri de, kârı artırarak ve işletmeyi daha hızlı genişletmek amacıyla, düşük tutulduğu sürece, toplumun üretme gücünün büyüme hızı tüketme gücününkini yok etme eğilimini kaçınılmaz olarak gösterecektir. Bu çelişkinin, Marx'ın yaşadığı döneme kıyasla bugün daha keskin ve sürekli olmasının sebebi vardır. Aradan geçen zaman boyunca emsâyenin merkezileşme ve yığılma oluşumu - ki bunu kapitalist kalkınmanın vazgeçilmez özelliği olarak görmüştü - böylece aşırılaşmıştır ki günümüzün hakim tekelileri yalnız çalıştırdıkları işçileri sömürmekle kalmayıp, toplumdaki diğer kesimlerin de kanını emmeye başlamıştır. Üretim gücünün, istisnasız herkese insanca yaşamak için gerekli tüm üretimi yapabilecek kadar çoğaldığı veya çok kısa zamanda bu düzeye geleceği bir dönemde ise, bir uçta fakaralık öbür uçta zenginlik arasındaki fark da giderek büyümektedir.

Bu koşullar altında, kontrol edilemeyecek gibi kontrol altındaymış gibi göstermek, milyonlarca insanı sefalet içinde barakadan, açgönlük ve vahşetle dünya üzerindeki canlıların varlığını tehdit eden bir sistemi haklı göstermeye çalışmak, dolayısıyla gerçek nedenleri gizlemek, iktisatçıların yüklendiği görevlerin belli başlılarından. Ve ben bu açgönlük işleri yaptıkları için onlara gıpta edemiyorum.

TÜRKİYE SOSYAL

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER VE MODERN EMPERYALİZM

Ne sanayici, ne de bankerlerin sermaye sınıfının hakim gruplarından olduğunu artık kimse öne süremez. Bankacılar tarafından yaratılan ve ilk yıllarında kontrol edilen büyük tekeller, olağanüstü kârlar elde edip, bir süre sonra borçlarını ödemek ve kazançlarını yeniden yatırıma dönüştürmek yoluyla, malî bağımsızlık kazanmış ve birçok durumda da banka ve diğer malî kurumları kontrol edecek kadar güçlenmişlerdir. Bu dev şirketler, tekelci sermayenin içinde bulunduğumuz aşamasının temel taşlarıdır. Bunların büyük ortakları ve memurları hakim sınıfların önde gelen kesimini oluşturmaktadır. Söz konusu dev-şirketleri ve bunların çıkarlarına sistematik biçimde inceleyerek günümüz emperyalizminin nasıl işlediğini en iyi biçimde anlayabiliriz.

Büyüklük, yapısal çetrefillik ve çok yönlü çıkarlar açısından günümüz şirket-devi, eski dönemlerin sanayici veya bankerlerinden çok farklıdır. Bu somut gerçek günümüz dünyasından verilecek bir örnekle kolaylıkla anlaşılabilir. Bu amaç için New Jersey'in Standard Oil'inden daha iyisini seçebileceğimizi düşünemiyoruz. (Bundan böyle Standard veya Jersey olarak anılacaktır) Bu şirket dünyada temsil ettiği tür içinde ilk gelişiydi. Bugün dünyanın ikinci en çok palazlanmış sınıf şirkettir. (Hem de ünlü General Motors'un peşinden ikincilik) Uluslararası düzeyde dallanıp-budaklanması ise en az diğer dev-şirketlerinki kadar karışık ve zor açıklanabilir çinstendir. Standard Oil açık-seçik ve hayli palazlanmış biçimdeki "ideal tip" i göstermekte, tanıtmaktadır. Hem A.B.D.'de, hem de diğer ileri kapitalist ülkelerde mevcut yüzlerce dev şirketin benzediği bir "ideal tip"tir.

Büyüklük, yapı ve Jersey'in faaliyetleriyle ilgili en önemli veriler aşağıda özetlenmiştir. 1/

BÜYÜKLÜK :

31 Aralık 1962 tarihinde Jersey'in toplam aktiflerinin değeri 11.488 milyon dolara bulmuştur. Aynı yıl toplu gelirleri 10.567 milyon dolara ve net geliri de 841 milyon dolara ulaşmıştır.

1/ : KAYNAKLAR: a) 1962 yılı Faaliyet Raporu.

b) Özel Hissedarlar Toplantı Çağrısı. (Ekim 7, 1959)

c) Form 10-K / 31.12.1962'de biten Malî Yıl için, 1934

yılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 13. maddesine

uygun olarak "Senetler ve Alım-Satım Komisyonu"na

dosyalanmış belge. (Bu kaynaklardan metinde sırasıyla

Yıllık Rapor, Çağrı ve Form 10-K olarak söz edilmiştir.)

Aktif ve Kazançların Coğrafî Dağılımı

1958 sonu itibarıyla, bazı bölgelerdeki aktiflerin ve kazançların dağılımı aşağıda gösterilmiştir :

	Aktifler	Kazançlar
A.B.D. ve Kanada	67	34
Latin Amerika	20	39
Doğu Yarımküresi	13	27
	<u>100</u>	<u>100</u>

Bir Hisse Senedine Düşen Kâr

1962 yılında dünyanın değişik bölgelerinde bir hisseye isabet eden kâr şöyle gerçekleşmiştir :

	%
A.B.D.	7.4
Diğer Batı Yarımküresi	17.6
Doğu Yarımküresi	15.0

Filyal Sayısı :

1962 yılı sonunda Jersey, 52 Ülkedeki 275 filyalin sermayesinin % 50' sine veya fazlasına sahipti. Aşağıdaki listede bu filyallerin sayısı buldukları ülkelere göre gösterilmiştir :

A.B.D.	77	Belçika	2		
Kanada	37	Bermuda	2	Peru	1
İngiltere	24	Irak	2	Kongo Cum.	1
Panama	17	Malaya	2	Singapur	1
Fransa	12	Fas	2	G. Afrika	1
Bahama	8	İsviçre	2	İspanya	1
İtalya	6	Uruguay	2	Surinam	1
İsveç	6	Venezüela	2	Tunus	1
Kolombiya	5	Cezayir	1		
Hollanda	5	Dominik Cum.	1		
Avustralya	4	Mısır	1		
Brezilya	4	El Salvador	1		
Şili	4	Finlandiya	1		
Almanya	4	Macaristan	1		
Filipinler	4	Hindistan	1		
Arjantin	3	Endonezya	1		
Danimarka	3	Kenya	1		
İrlanda	3	Lüksemburg	1		
Japonya	3	Madagaskar	1		
Antiller	3	Meksika	1		
Norveç	3	Y. Zelanda	1		
Avusturya	2	Paraguay	1		

Bölgeye göre özetlendiğinde, Jersey'in A.B.D. ve Kanada'da 114, Latin Amerika'da 43, Avrupa'da 77, Asya'da 14, Afrika'da 9 ve diğer bölgelerde de 18 fiyali olduğu anlaşılmaktadır.

MÜSTERİ ÜLKELER:

1962 yılı Faaliyet Rapor'una göre Jersey "100'den fazla" ülkeye mallarını satmıştır.

Böyle bir şirketten, ham pamuğu en ucuz fiyata ithal edip, ürünlerini Hindistan'a gümrüksüz ihraç etmeyi amaçlayan basit bir İngiliz dokumacısı gibi davranmasını beklemek ne kadar yanlışsa, sermayesini yurtdışında en kârlı işlere yatırmaktan başka bir merakı olmayan bir Rothchild veya Morgans gibi hareket etmesini ummak da aynı ölçüde safdillik olur. Oysa Standard'ın bekleyişleri ve çıkarları çok daha karmaşıktır. Örneğin, ithalât ve ihracat meselesini ele alalım. Standard, bünyesindeki şirketlerden "Humble Oil and Refining Company" aracılığıyla A.B.D. petrol üreticileri içinde önde gelmektedir. Durum böyle iken, kumpanya petrol üretiminin dış rekabete karşı korunmasını istemez. Tam tersine, yürürlükteki yakıt-yağ (fuel-oil) ithalini sınırlandıran tüm kontrollerin bir an önce kalkması gerektiği görüşünü hararetle savunur. 1962 yılı Faaliyet Rapor'unda "tüketici ve millî ekonominin yüksek menfaati gözönünde tutularak ve ülkemizin dış ilişkileri açısından, bu gereksiz kontrollerin yalnız gevşetilmesini değil, tamamen kaldırılmasını bekliyoruz" kelâmi yer almaktadır. Bu yurt severliğin arkasında, Standard'ın nispeten ucuz maliyetli Venezuela fiyali, Creole Petrol'e A.B.D.'nin zengin doğu kıyısında serbestçe yakıt-yağ sattırarak elde edilecek tatlı kârların hesabı yatmaktadır.

Veya sermaye ihraçı sorununa bakalım. Geniş boyutlu ve çok çeşitli ülke dışı faaliyetlerine bakılırsa, Standard'ın büyük miktarlarda ve sürekli olarak sermaye ihraç ettiği kanısı uyanabilir. Oysa, sonuçlar böyle bir kanıyı doğrulamamaktadır. Yukarıda sunulan verilere göre, yurtdışı faaliyetlerin yurtiçi çalışmalara kıyasla çok daha kârlı olduğu anlaşılmakta ve bu olgunun firmanın kuruluşundan beri değişmeden sürüp gittiği görülmektedir. Bu koşullar altında, başlangıçta küçük miktarda ihraç edilen sermaye, kazançların yeniden yatırıma dönüştürülmesiyle gelişmekte ve serpilmektedir. Yalnız bu da değil. Yabancı ülke faaliyetleri öylesine kârlı olmuştur ki, bazı yıllarda genişleme yatırımları finanse edildikten sonra bile, A.B.D. deki ana kumpanyaya önemli miktarda kâr transfer edilmiştir. 1962 yılı örnek olarak alınabilir: Standard, çoğu A.B.D. vatandaşı olan ortaklarına % 528 milyon tutarında kâr dağıtmıştır. Aynı yıl

A.B.D. içindeki faaliyetlerden yalnız $\frac{1}{3}$ 309 milyon net gelir elde edilmişti. Demek ki, dağıtılan kârın $\frac{1}{4}$ 40'ı ve ayrıca A.B.D. içinde o yıl ne kadar yatırım yapılmışsa, bunların hepsi yabancı ülkelerden elde edilen kârlarla finanse edilmiş bulunuyordu. Sermaye ihracatçısı olmak safkasası bir yana, şirket, A.B.D.'ye büyük çapta ve sürekli olarak sermaye ithal etmektedir.

Şu ana kadarki açıklamalar, şirketin karmaşık çıkarlarını henüz açık-seçik ortaya koymuş değil. Çok uluslu dev şirketlerce organize edilmiş bulunan petrol endüstrisinin gerçekte birçok işi yapısında topladığı henüz dikkate alınmış değil : Toprak altından hammaddenin çıkarılması, boru-hattı (pipe-line) ve tankerlerle taşınması, dünyada teknolojik yönden en ileri fabrikalarda işlenmesi ve nihayet çok çeşitli ürünlerin tüm dünya pazarlarında satışa arz edilmesi. Standard'ın, böylesine geniş kapsamlı tarifi yapılan petrol endüstrisinin sınırları dışına taşıdığı ise, bir ayrı gerçek : Boru ile tabii gaz sevkeden şirketlere gaz temin eden belli bağlı kuruluşlar arasındadır. Bu faaliyeti giderek büyümektedir. Sun'f lastik, plastik, reçine ve diğer petro-kimya ürünlerini üreten en büyük kuruluşlardan birisidir. Fek yakın bir geçmişte gübre işine de büyük planlarla girmiştir. 1962 yılı Faaliyet Rapor'una göre "Dünya gübre endüstrisinde Jersey önemli bir yere gelecektir". Bütün bunlardan başka, Jersey'in de "araştırma ve geliştirme" programları mevcuttur. Tıpkı diğer dev kuruluşlar gibi, bu programların amacı yalnız mevcut üretimin maliyetini düşürmek, dolayısıyla kârı artırmak değil, ilâveten yeni ürünler keşfetmek ve yeni iş sahaları yaratmaktır. Yeni konu ve alanlar için 1962 yılı Faaliyet Raporu'nda yer alan şu öneri hayli aydınlatıcıdır : "Biyolojik fermentasyon yoluyla petrolden gıda ürünü elde etmek büyüleyici bir ihtimaldir. Esso Araştırma Bölümü, küçük bir pilot işletmede petrolden süt tozu veya mayayı andıran beyaz bir toz elde etmiştir. Kokusu ve tadı sun'f olan bu nesnenin protein ve B vitamini boldur. Birinci amaç hayvanlar için ek gıda türlerini geliştirmektir. Fakat bu tekniğin, zaman içinde, giderek çoğalan dünya nüfusunun diyet ve sağlığını düzeltmeye yardımcı olacak biçimde gelişeceğini ümid ediyoruz." Bunun, geleceği hayli parlak bir pazar olduğunu kabul etmek gerekir doğrusu.

Standard veya benzer dev şirketlerden birinin yapısını ve karmaşık çıkarlarını ayrıntılarıyla incelemek için yerimiz yetersiz kalmaktadır. Ancak konunun anlaşılması gereken yanlarını yeterince açıkladığımızı ümid ediyoruz. Böylesine büyük ve karmaşık kurumsal "kapitalist" in, klâsik marksist kurumdaki sınıf veya mali kapitalistle aynı eğilim ve davranışlar içinde olamayacağına kanaat getirilmesini yeterli buluyoruz. Ancak, konuya daha fazla girmeden,

bu soruyu sormamız gerekiyor : Standard Oil, kapitalizma gerçeğinin özünü anlamamıza yardımcı olacak ideal örnek midir, yoksa dikkate alınmaması gereken bir istisna mıdır?

- II -

İkinci Dünya Savaşı'na kadar, A.B.D.'nin dünya politikası üzerinde önemli ölçüde ve hatta bazen de yönlendirici etkisi olan güçlü bir kuruluş olması nedeniyle, Standard Oil'i bir istisna olarak ele almak doğru olurdu. Dünya çapında ve dallanıp budaklanmış faaliyetleriyle bütün diğerlerini geride bırakmış olmak bir yana, o sıralarda aynı çizgide gelişen belli başlı yalnız birkaç kuruluş mevcuttu. Birçok A.B.D. şirketi, ithalât ve ihracattan tabii ki önemli çıkarlar sağlamaktaydı ve ayrıca çok azı da dış şube veya fiyallere sahipti. Mamafih, ne ilki, ne de ikincisinde, durum 1929'larda olduğundan pek öyle farklı değildi. A.B.D. şirketlerinin 1929 ile 1946 arasında yaptıkları doğrudan yatırımlarda biraz azalma bile söz konusuydu. 2/ Bu dönemlerde dev şirketlerin çoğu Business Week'in tanımlanmasıyla : "Özellikle içe dönük fakat yurtdışı faaliyetleri de olan" fakat Standard Oil gibi "gerçekten dünyaya dönük şirketler" değildi. 3/

1946 ile 1961 arasında önemli değişiklikler meydana geldi. Yine Business Week'ten : "Değişik sanayi kollarında faaliyette bulunan A.B.D. şirketleri deniz aşırı kazançlarının yükselmeye başladığını teker teker keşfettiler. Ayrıca, yurtdışı yatırımlardan elde ettikleri gelirin genellikle A.B.D. içindekilerden sağlanana kıyasla daha yüksek olduğunu anladılar. Yurtdışından sağlanan gelirler artmaya başlayınca, yurtiçi faaliyetlerin kâr marjı da düşmeye, ufalmaya başladı. İşte bunlar çok uluslu şirketlerin gelişmesine yol açan başlıca etkenlerdir." 4/ A.B.D. şirketlerinin 1946'da % 7.2 milyar dolaylarındaki deniz aşırı yatırımları bu dönemde hızla artarak 1961'de % 34.7 milyarı buldu. 5/ Ancak bu hızlı artış fazla abartılmamalıdır, çünkü yabancı ülkelerdeki yatırımlarından sağlanan kazançlardan A.B.D.'ye transfer edilenler genel olarak A.B.D.'den çıkan sermayenin hayli üstündedir. 6/

- 2/ : Bu rakam 1929'da % 7.5 milyar ve 1946'da da % 7.2 milyardır.
A.B.D. Ticaret Bakanlığı, İktisadi İşler Bürosu, Yabancı Ülkelerde A.B.D. İş Yatırımları : Yürürlükteki İşler Araştırması'na ek, s. 1 (1960)
- 3/ : "Cok Uluslu Şirketler", Özel Rapor, Business Week, (Nisan 20, 1963)
- 4/ : a.g.e.
- 5/ : A.B.D. Ticaret Bakanlığı, Yürürlükteki İşler Araştırması (Ağustos 1962) (Çevirenin notu: 1969'da A.B.D. doğrudan özel yatırımlarının değeri (s. 22) %70 milyarı bulmuştu. Bkn. ABD Özel Yabancı Sermaye Yatırımları Bir Araştırma, Tablo I)
- 6/ : (Çevirenin notu: A.B.D. Özel Yabancı Sermaye Yatırımları: Bir Araştırma, Tab.1)

Fakat bu, konunun şu anda bizi ilgilendirmesi gereken yanı değildir. Önemli olan nokta, yabancı ülkelerdeki aktiflerini ve faaliyetlerini böylesine beklenmedik hızla geliştirirken, ABD ekonomisine hakim dev şirketlerin çoğu, Standard Oil'in öncülüğünü yaptığı yola girmişlerdir. Business Week'in diline göre, çok uluslu şirketler doğmuştur. Çok uluslu şirket olmak için yalnız yabancı ülkelerde faaliyet göstermek yetmez. Özellikle, "yönetici kadroların, pazarlama, üretim ve araştırma ile ilgili mevcut seçeneklere (alternatif) göre, dünyanın neresinde, ne yapılması gerektiği konusunda temel kararları almasında" yatmaktadır. 7/ Tabii, bu, Standard Oil'in tahminen asrın başından beri yaptığıdır. Tek fark, o zamanların istisnasının, bugünün hakim kuralı haline gelmesidir.

- III -

Bugün kimse, çok uluslu dev kumpanyaların, tıpkı ondokuzuncu yüzyılın örnek sanayicisi gibi, yalnız mal veya yirminci yüzyılın ilk dönemlerinin bankarı gibi, öncelikle sermaye ihracı ile ilgilendiğini söyleyemez. Örneğin, General Motors, hızla gelişen Avrupa pazarı için otomobili, Detroit yerine İngiltere ve Batı Almanya'da üretmektedir. Muhtemelen bu Avrupa fiyallerinden geri kalmış ülkelere ihrac ettiği otomobil sayısı A.B.D.'den yaptığı ihracata kıyasla hayli fazladır. Birçok durumda ise, A.B.D. şirketlerinin dış fiyalleri, A.B.D.'ye büyük çapta ihracat yapan kuruluşlar arasındadır. Doğrudan yatırımla kurulmuş şirketlerin 1957 yılında (şirketlerarası petrol satışları hariç) buldukları ülke dışına sattıklarının toplam değeri % 32 milyardı. Bu değer % 3.5 milyar'dan fazlası (%11) A.B.D.'ye ihrac edilmisti. 8/ 1957 yılında, A.B.D. ithalatının % 13,2 milyar olduğu düşünülürse, bu değer % 25'inden fazlasının A.B.D. şirketlerinin dış fiyallerince temin edilmiş olması hayli çarpıcı bir olgudur. Sermaye ihracına gelince, daha önce de gördüğümüz gibi, çok uluslu A.B.D. şirketleri, sonuç olarak yüklü sermaye ithalatçısıdır, ihracatçısı değil.

Bütün bunlardan çıkan sonuç nedir? Şudur: Emperyalizm oyununun baş aktörlerinin kat'î iktisadî çıkarlarıyla ilgili teşhisi koyarken, kolay, basit ve gerçekliği genellemelerden kaçınmak gerekir. Aslında bunların çıkarları çok yönlü ve karmaşık olduğu kadar, birçok halde de birbirini tamamlayacağına, birbiriyle gelişmektedir. Bir A.B.D. kumpanyasının iki değişik ülkede faaliyet gösteren fiyallerinin her ikisi de üçüncü bir ülkeye yapacağı ihracattan hayli kârlı çıkacak durumda olabilir. Eğer işi biri alırsa, diğerinin çıkarı baltalanacaktır. Bu hak hangisine tanınmalıdır? Bir başka örnek : Bir kumpanya, fiyali aracılığıyla bir ülkede

7/ : "Çok Uluslu Şirketler", a.g.e.

8/ : A.B.D. Ticaret Bakanlığı, Yabancı Ülkelerde İş Yatırımları, s. 3

hammadde çıkarmakta, bu hammaddeyi başka bir ülkedeki fiyali aracılığıyla işlemekte ve en sonunda mamul malı yine bir fiyali aracılığıyla A.B.D. içinde satmaktadır. Şirketler içi (intercorporate) fiyatları istenildiği gibi tesbit etmek mümkün olduğuna göre, gelir ve kârları fiyaller ve ülkeler arasında istenildiği biçimde dağıtmak mümkün olabilir. Bu durumda hangi fiyat serisi (grubu) seçilmelidir? Bu örnekler çok uluslu şirket üst-kademe yöneticilerinin her gün cevaplamak zorunda olduğu sorulardan bazılarında dikkati çekmekte, ve bu yöneticilerin her olayda bütün için kârını (uzun-dönemli) maksimize edecek çözümleri arayacaklarına söylemek ise tek geçerli genelleme olmaktadır. Bu da amaca ulaşmak için bazı fiyali ve ülkelerin çıkarlarının en acımasız biçimde feda edileceği anlamına gelmektedir. Bu sonuç yukarıda sözü geçen "Business Week" Raporu'nda açık kalplilikle kabul edilmektedir. "Çok uluslu şirkette amaç, tüme en yüksek faydayı sağlamaktır, ve bu temin edilirken bütün parçası gereğinde ezilir. Örneğin, A.B.D.'li büyük üreticilerden biri deniz aşırı fiyallerinden bazılarını sana ve diğer fiyallerden parça ithaline zorladığını ve böylece daha yüksek fiyat ödemek zorunda bırakarak tüm işletmenin yararını uğruna cezalandırdığını itiraf etmektedir. Kumpanya yöneticilerinden biri şöyle demektedir : "Kâr transferi konusunda kısıtlama beklediğimiz veya yetkilerimizin kısıldığı ülkelerde bu yola başvururuz. Paramızı dışarıya çıkarmak için bir yol gereklidir bize."

Çok uluslu şirketler rejiminde, tâbi ülkelerin ulusal çıkarlarına ne olduğunu anlatan çalışmalar yapılabilir, yapılmalıdır da : Bir örneği sergilemekle, yetineceğiz burada - gereğinden daha az bilinen, fakat tam anlamıyla tipik olduğuna inandığımız bir olay - Karaippler bölgesinin en önemli doğal kaynaklarından biri boksittir. Jamaika, Surinam, İngiliz Guyanası ve Dominik Cumhuriyeti, faaliyetlerin birkaç A.B.D. ve bir Kanada dev şirketi tarafından düzenlenip, kontrol edildiği önemli üreticilerdir. Bu fiyallerin faaliyetlerini, tek tek sergileyen rakamlar yayınlanmamıştır. Ancak, A.B.D. Ticaret Bakanlığı, A.B.D. maden şirketlerinin kârlarına eklenenleri yayınlar. Bunlar arasında, Avrupa'ya bağlı, Batı Yarımküresi ülkelerinde faaliyet gösteren A.B.D. şirketlerine ait kârların % 90'ını, Jamaika, Surinam ve İngiliz Guyanasında çıkarılan boksite atfetmek mümkündür. Kanada şirketinin kötümser bir tahminle bulunan kârları da buna ilâve edilince, 1961 yılında \$ 220 ile \$ 270 milyon arasında olduğu sanılan yatırıma karşı, bu üç ülkedeki faaliyetlerden elde edilen toplam kâr \$ 70 ile \$ 75 milyon tahmin edilmektedir. 2/

2/ : Bu rakamlar "Alüminyum Kârları ve Karaip Halkları" adlı ve Philip Reno tarafından yazılan makaleden alınmıştır. Makale Monthly Review, Ekim 1963 sayısında yayınlanmıştır. P. Reno İngiliz Guyanasında aylarca çalışarak, alüminyum kumpanyalarının faaliyetlerini incelemiştir.

 26 ile  34 arasındaki bu kâr oranı, Philip Reno'ya göre "Bu belki de dünyadaki en kârli A.B.D. yatırımlarından biridir." Tabii bu, hikâyenin yalnız bir yanıdır. Bu üç ülkede faaliyet gösteren A.B.D. şirketlerine ait 1957 yılı alüminyum üretim maliyetlerini Ticaret Bakanlığı'nın yayınları göstermektedir.  81 milyon'un  31 milyonu (yaklaşık olarak  40) "Gerekli Nesnelere ve Hizmetler" başlığı altında sıralanmaktadır. İstihraç faaliyetine ait bir maliyet için de, gerekli nesne ve hizmetlerin nasıl böylesine yüksek bir yekûn tutacağını (toplam işçilik ve personel giderlerinden  50 fazla) anlamak mümkün olmayacağından, bu maddenin sun'f olarak, A.B.D. ulaştırma, sigorta ve diğer çıkarlarına yapılan aşırı ödemeleri örtmek için şişirildiği sonucuna varılmaktadır. Bu şekilde, kârlar (dolayısıyla vergiler) düşük tutulmakta ve kaynaklar da sömürgeci metropolê havale edilmektedir.

Bu iş bu kadarla da bitmez. A.B.D.'de üretilen boksitin fiyatı 1939 ile 1959 arasında iki misli artmıştır. Oysa bu dönemde Surinam ve İngiliz Guyanasından ithal edilen boksitin fiyatı hemen hemen aynı düzeyde kalmıştır. Bu, fiyaller tarafından gerçekleştirilmiş ve Surinam ile İngiliz Guyanası Hükümetlerince vergilendirilmiş olması gereken kârların aslında A.B.D.'de gerçekleştiğini göstermektedir. Ancak, zaman içinde, biri hariç diğer ana alüminyum şirketlerinin bu fiyat politikasını değiştirmeye başladıkları görülmektedir. Bu noktada, çok uluslu şirketlerce alınan kararları ne tür beklentilerin etkilediğini açıklayabilecek bir ipucu yakalayabiliyoruz. Yine Philip Reno'nun kelimeleriyle : "İngiliz Guyanası dışındaki tüm Karaip Ülkelerinden elde edilen boksitin fiyatı, nihayet bir-iki yıl önce yükselmeye başladı. Fiyat artışı tamamen vergi kanununda yapılan bir değişikliğe bağlıdır. Batı Yarımküresi Ticaret Şirketleri aracılığıyla Yarımküre'de faaliyet gösteren A.B.D. şirketlerine vergi indirimi hakkı getiriyordu bu kanun. Batı Yarımküresi Ticaret Şirketleri bundan böyle A.B.D.'ye  52 yerine  25 oranında Kurumlar Vergisi ödeyecekti. Boksitin fiyatını yükselterek, A.B.D. şirketleri toplam Kurumlar Vergisi yükünü azaltabilecekti. Yirmi yılda ilk olarak boksitin fiyatı yükselmeye başladı. İngiliz Guyanasından çıkarılan boksitin fiyatı yükseltilmedi. Çünkü maden çıkarma faaliyetini Kanada kökenli şirket yürütüyordu. Bu şirket ise Batı Yarımküresi Ticaret Şirketlerinin tezgâhladığı oyunlar ve çevirdiği dümenlerden yararlanıyordu."

Eğer bu, çok uluslu şirketlerin az gelişmiş ülkelere nasıl davrandığını gösteren adil bir örnek ise, bundan, bu dev şirketlerin, kendi yönetim merkezlerinin bulunduğu gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere, herhangi bir ulusun ulusal çıkarını geliştirmeyi amaçladıkları sonucu çıkmaz. Özel davranışlar bir yana-

Ford Motor Kumpanyası'nın, İngiltere'deki Ford'un alınması gerekli olmayan hisselerine de el koymak amacıyla ülke dışına milyonlarca dolarlık sermaye havale edişi ve olayın A.B.D. Hükümetinin ödemeler dengesindeki açığı nasıl kapatacağını düşündüğü ana rastlaması - A.B.D. şirketlerinin son onbeş yıl içinde dış faaliyetlerini, iç faaliyetlerini baltalamak ve bunlarla doğrudan rekabet etmek pahasına geliştirdikleri rahatlıkla iddia edilebilir. Bu tutumun, A.B.D. büyüme hızının düşük olmasına ve dolayısıyla şimdi ülkenin bir numaralı sorunu haline gelen işsizliğin de giderek artmasına yol açtığı öne sürülebilir. Bunun böyle olup olmadığı bir yana - kaldı ki ne böyle, ne de aksi olduğunun ispatı da pek mümkün değildir - çok uluslu şirketlerin karar ve tutumları, tamamen kumpanyaya daha fazla çıkar nasıl sağlanacaksa ona göre olmaktadır. Gerçek bu olduktan sonra, faaliyette buldukları uluslar üzerindeki etkileri, ister yararlı, ister zararlı olsun, tamamen şiziftir.

- IV -

Bu sonuç, çok uluslu dev şirketlerin üzerinde birleşebilecekleri ortak bir çıkar olmadığı anlamına mı gelir? Hükümetlerinden - ve hakim emperyalist ülkelerin hükümetleri gerçekten çok uluslu şirketlerin hükümetidir - uygulanmasını bekledikleri hiçbir genel kural yok mudur? Tabii ki ortak çıkarlar ve yürürlüğe konulsun istenilen genel politikalar vardır. Fakat birçok halde, bunlar, dar anlamıyla iktisadî özellik göstermez. Gümrükler, ihracatı kolaylaştırıcı iadeler, dış yatırımlar vesaire gibi oyun kurallarına gelince, çok uluslu şirketlerin genellikle birbiriyle gelişen çıkarları vardır. Fakat iki şey üzerinde kesin görüş birliğine varmışlardır : Birincisi, faaliyet sahalarına mümkün olduğu kadar çok ulusun dahil edileceği bir dünya isterler. İkincisi de, bunların kanun ve kurumlarının özel kapitalist işletmenin doludizgin, zincirsiz gelişmesine engel olmayacak biçimde düzenlenmesini isterler. Bu görüşü daha berrak olarak şöyle söylemek mümkündür : Hayalleri, kazanacakları ve istedikleri gibi kullanacakları en yüksek kâra erişebilmek için, bölgesel engellerin ayakbağı olmadan faaliyet gösterebilecekleri uluslardan oluşan bir dünyadır. Tek korkuları, faaliyet gösterdikleri bölgelerden - tüm A.B.D. şirketlerini Küba'dan kovarı Küba ihtilali gibi - ihtilalle kovulmak değildir. Devlet kapitalizmine de (en geniş anlamıyla kullanıldığında) karşıdırlar. Çünkü devlet kapitalizminin her çeşidi çok uluslu şirketlerin faaliyet alanını daraltabilir veya potansiyel kârlılığı yüksek üretim konularını ulusal sermayenin

emrine ayırabilir. 10/ Söz konusu tutum Standard Oil'in incelememize dayanak yaptığımız, 1962 yılı Faaliyet Raporu'nda gayet iyi açıklanmıştır : "Gerek yurtiçinde, gerekse yabancı ülkelerde, iktisadî gelişme yolunun özel yatırımlardan geçtiğini anlatacak daha çok malzemeye ihtiyaç vardır. Bazı ülkeler, hem hükümetin yeni kurulan işletmelere ortak olması, hem de mevcutların devletleştirilmesi yoluyla, devletçiliğe doğru yönelme eğilimi göstermektedir. Oysa, gerçek çıkarlarını ancak özel teşebbüs ilkelerine dayalı bir toplum geliştirerek koruyabileceklerine, bu ülkeler inandırılabilir. Bu şekilde, görülmemiş iktisadî kalkınmayı gerçekleştiren birçok ülkeler de örnek olarak gösterilebilir. Şimdiye kadar, bu yönde alınan tedbirlerin - 1961 Dış Yardım Kanunu'na yapılan Hickenlooper ilâvesi gibi - sevindirici ve ümit verici olduğu görülmektedir. A.B.D.'den yardım alan ülkelere, özel teşebbüsün önemini ve özel yatırımların gereğini anlatmak ve hatta bu iktisadî yardımlardan yararlananların kalkınmayı hızlandırmak için özel teşebbüse uygun ortamı yaratacaklarını ve gerekli tedbirleri alacaklarını taahhüt etmelerini sağlamak."

Standard Oil'in tâbîi ülkelerde devlet teşebbüslerine, bunları sosyalizmle bir tuttuğu için, karşı çıkacağını düşünmek safdillik olur. Oysa, cevap çok daha rasyonel bir hesaba dayanmaktadır : Bu ülkelerde kamu teşebbüslerinin ve devletin iktisadî faaliyete girilmesi genellikle ulusal burjuvazinin yurtiçinde yaratılan artı değerden kendisine daha fazla pay almaya teşebbüs anlamına gelmektedir. Artı değere ortak çıkması çok uluslu şirketin yararına değil, zararına ilâvedir. Dolayısıyla, bu tür görüşlere çok uluslu şirketlerin karşı çıkması, olsa olsa doğal bir davranıştır.

Çok uluslu şirketlerin kendi hükümetlerinden talep edecekleri genel tutum, basit bir formülle özetlenebilir: Dünyayı Standard Oil için emin bir yer haline getirmek. İdeolojinin kavramlarıyla, bu, "hür dünyayı" korumak ve sınırlarını mümkün olduğu her yerde ve her zaman genişletmek demektir. Tabii bu A.B.D.'nin 1974'de yayınlanan "Truman Doktrini" ile aleniyet kazanmış amacıdır. Meseleye ojuşmsuz yaklaşımın anahtarı ise anti-komünizm yaygarasıdır. Tamamlayıcı gerek ise dünya çapında korkunç askerî mekanizmanın kurulması ve korunmasıdır.

Bugün dünyamızda süregelen belli başlı kavgaların nedeni çok uluslu şirketlerin bu kâr doymazlığına indirgenebilir. Genellikle bu ilişkinin açık-seçik, dolaysız ve görünebilir yanları bulunur.

10/: Tabii bu, yabancı ülke hükümetlerince tamamlanacak alt-yapı yatırımlarına yol, liman, hastane, eğitim, vs. faaliyetlerini olumlu yönde etkileyecek olanlara karşı çıkacakları anlamına gelmez. Kendilerine böylesine yararlı olacak unsurların bir an önce geliştirilip, tamamlanması için "dış yardım" şlicenaplığını da kendi hükümetlerinden özellikle beklerler.

Günümüzün emperyalist politikasının özü, Küba ve Vietnam'dan verilecek iki örnekle, en berrak biçimde ortaya konulabilir : Standard ve Poor'un Sirket Standartları isimli eserinde ve Standart Petrol Kumpanyası (New Jersey) başlığı altındaki kısımdan "1960'da Küba'da millileştirilen mülkün 62.269.000 dolar zarara yol açtığını ve bunun birikmiş ihtiyatlardan düşüldüğünü" öğreniyoruz. Aynı kumpanyanın 1962 yılı Faaliyet Raporu'ndan yine öğreniyoruz ki : "Jersey, halen faaliyet gösterdiği ve göstermediği bölge ve ülkelerde, sürekli olarak parlak fırsatların peşindedir," ve bu politikaları uygulamaya koymak için sunlar da alınan tedbirlerdir : "Malezya'da, kumpanyamızın, hisselerinin çoğuna sahip olacağı, bir rafineri halen inşa halindedir. Filyallerimiz ise Avustralya'da halen inşa edilmekte olan bir başka rafineriye ve Vietnam'da kurmayı planladığımız bir başkasına ortak olacaktır."

Küba'da kayıplar, Güney Vietnam için planlar : Son senelerde bu iki ülkenin çevresinde veya içinde sürtüp giden kavga ve savaşlar için daha iyi bir izah bulmak acaba mümkün müdür?

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ANIŞTIRMA KURUMU
TÜSTA

AYDIN'IN SORUMLULUĞU

Aydın nedir ? Bu sorunun cevabı görünürde açıktır: Aydın, akıyla çalışan, geçimini sağlamak için (ya da, böyle bir sorunu yoksa, ilgilendiği konularda kendini tatmin için) kollarından çok beynine güvenen kişidir. Ancak, her ne kadar yalın ve dolambaşsızsa da bu tanım oldukça yetersiz kalmaktadır. Bedensel emek kullanmayan herkesi kapsadığından, "aydın" teriminden çoğu zaman çıkarılan anlamlar uyumsuz. Gerçekten de, "Dalgın Profesör", "Kalkayruk Kâtip" gibi deyimlerin türemesi, halkın bilincinde değişik bir kavramın yattığına, yani "beyniyle çalışanlar" den daha dar bir tabakayı oluşturan belirli bir grubun varlığına işaret etmektedir.

Birkaç deyim yüzünden kılı kırk yarayerme sanılmasın. Çünkü bu iki değişik kavramın varlığı toplumdaki bir gerçeği yansıtmaktadır. Bu gerçeği kavramak, aydının toplum içindeki yerini ve işlevini doğru değerlendirmekte bize yol gösterecektir. İlk tanım, her ne kadar geniş tutulmuşsa da, toplumun önemli bir kesitini oluşturan büyük bir grup için tam olarak geçerlidir; Kaslarıyla değil de, akıllarıyla çalışan, ellerinden çok kafalarıyla geçinen kişiler. Bu kişilere kafa işçileri diyelim. İş adamları, doktorlar, şirket yöneticileri, kültür hizmetlerini sağlayanlar, borsa simsarları, üniversite profesörleri bunlardır. Bu kafa işçileri grubunun sürekli büyümesi, tarihsel gelişmenin en görkemli sonuçlarından biridir. Çünkü profesyonel din adamlığının ortaya çıkışından başlayıp en üst noktasına kapitalizm altında varen bir işbölümü olayının, kafa işinin kol işinden, beyaz gömleğin mavi tulumdan ayrılmasının çok önemli bir yönünü yansıtmaktadır.

Bu ayırımın nedenleri de, sonuçları da oldukça karışıktır. Üretimin sürekli gelişmesiyle mümkün olan ve üretimin genişlemesine büyük ölçüde katkıda bulunan bu ayırım, aynı zamanda bireyin kendini giderek dağıtmasının - Marx'ın 'insanın kendine yabancılaşması' dediği şey - ana nedenlerinden biridir. Yabancılaşma, bireyin uyumlu gelişmesi üzerinde bu ayırımın yaptığı bozucu bir etki - kafa işçilerinin biraz 'spor' yapmasıyla, beden işçilerinin de 'arasıra kültürden nasiplerini almasıyla' gücünden yitirmeyen bir etki - olmakla kalmaz, toplumun, birbiriyle ilişkisiz iki uçta kutuplaşmasına da yol açar. Bu kutuplaşma, toplumsal sınıflar arasındaki karşıtlık yerine sam'i bir okunmuşlar - okunmuşlar karşıtlığı getirerek, toplumun gerçek sorunlarını örtten ideolojik bir sis yaratır; ırkçılık ve yobaklık kadar saptırıcı yollara sürükler. Çünkü, bütün kafa işçileri arasında kolaylıkla görünen bir ortak çıkar vardır: daha ağır, daha az kazanç getiren ve - kendi koydukları saygınlık kurallarına göre - daha az saygın olan beden işçisi durumuna düşmemek. Bu çıkarı

kollamak amacıyla işlerinin güçlüğü ve bunun gerektirdiği çegitli ustalıkları abartırlar. Düzenli eğitimin, diplomaların önemini şigirirler. Durumlarını korumak için, yönetici sınıfları oluşturan kafa işçileriyle kendilerini özdeşleştirir ve onlara mevkilerini sağlayan, ayrıcalıklarını yaratan bu toplumsal düzenden yana çıkarlar.

Bundan dolayı, kapitalist düzendeki kafa işçisi, kapitalist düzenin sadık uşağı, aracısı, görevlisi ve temsilcisidir. Kendinden bekleneceği gibi, varolan düzeni sorgusuz benimses ve 'bütün'ü ancak kendi işinin dar çerçevesine bağlı kalarak düşünür. Sahip olduğu, yönettiği, ya da çalıştığı fabrikanın maliyetlerini düşürmek çabasında olabilir. Kendisine yeni bir sabunu, ya da bir politikacıyı halka tanıtmaya görevi verilmiş olabilir; ödevini en kusursuz ve bilimsel biçimde yerine getirecektir. Atom'un yapısı hakkındaki son bilgilerle yetinmeyebilir; tüm enerjisini ve yeteneğini bu konuyu incelemeye verecektir. Böyle bir kişi için teknisyen sıfatını kullanmak geçer insanın aklından, ama bu da kolaylıkla yanlış anlaşılabilir. Büyük bir şirketin yönetim kurulu başkanı olarak, ulusal ekonomiyi ve binlerce kişinin işini ve yaşamını etkileyecek kararlar alan durumunda olabilir. Bir vakfın veya bilimsel kurumun başı olarak, çok sayıda bilim adamının uzun dönemde yapacakları araştırmaların yönünü ve yöntemini saptıyor olabilir. "Teknisyen" sözünün bütün bunları kapsamadığı açıktır. "Teknisyen" dediğinde, bir politikayı ortaya koyan değil de, bunları gerçekleştiren; büyük projeler tasarlayan değil de, küçük ayrıntılarla uğraşan kişi gelir akla. Fakat "teknisyen" sıfatı, benim "kafa işçisi" sözüyle anlatmak istediğimin ösüne kendi alışlagelmiş anlamından daha yakındır.

Çünkü, tekrarlamak gerekirse, kafa işçisinin çalışması ve düşüncesi o anda elinde olan işe yöneliktir. Onu ilgilendiren, anlık gerçeklere hâkim olmaktır. Bu açıdan bakıldığında, kalıp yapan, makina parçalarını birleştiren, ya da tuğlayla duvar ören beden işçisinden pek farkı yoktur. Bu türden bir kafa işçisi, yaptığı işin anlamını, önemini, toplumsal bütün içindeki yerini kendine soramaz. Başka bir deyişle, içinde çalıştığı küçük alanın diğer alanlarla ve tüm tarihsel süreçle olan bağı onu ilgilendirmez. Ona "doğal" gelen ilke üstüne vazife olmayana karışmamaktır. Eğer sorumlu ve gözü yüksekteyse işinde öznel becerikliliği ve başarıyı gösterecektir. Başkalarına gelince, eh, başkaları da kendi işlerine bakın, her neyse o işleriEğitim, tecrübe, yeterlilik gibi terimlerle düşünmeye alıştığandan, kafa işçisi, bütünle ilgili sorunları da birçok uzmanlık konusundan biri olarak görür. Bu, ona göre, filozofların "alan" ıdır; veya din adamlarının, veya politikacıların.

Nasıl ki "kültür" veya "değerler" konusu ozanların, senatkarların ve bilgelerin işiyse!

Kuşkusuz her kafa işçisi bu görüşü açıkça ve bilinçle savunmaz. Fakat, denebilir ki, bu görüşü içine alan kavramlara neredeyse içgüdüsel bir yakınlık duyar. Bunlardan biri Adam Smith'in yıllardır ününü yitirmeyen dünya görüşüdür: Kişi kendi bahçesini sulamak yoluyla tüm bahçelerin yeşermesine de en büyük katkıda bulunur. Bu felsefenin ışığında, birey "bütün" le ilgilenmeyi bir yana bırakmış ve bütünü pek seyrek, o da ancak sıradan yurttaşlık görevlerini yerine getirirken hatırlar olmuştur. Kapitalist düzen içinde, bütün, bireyin karşısına iplerini belirsiz güçlerin oynattığı korkutucu bir süreç olarak dikilmiştir. Etkilemek şöyle dursun, bunu anlamak olancağından bile yoksundur birey.

Kafa işçisinin hem durumunu yansıtan, hem de gereksinmelerini karşılayan bir başka kurama göre de araçlar amaçlarından ayrılır; fen ve teknoloji bir yana, amaç ve değerlerin saptanması diğer yana konur. Geçmişte neredeyse A. Smith'in kursu kadar ünlü olan bu tutumdan C.P. Snow, çok yerinde bir deyimle "kendini temiz çıkarma" olarak söz etmektedir. Snow'a göre, "kendini temiz çıkarmak" isteyenler şöyle der: "Biz araçları üretiriz. Bizim iğimiz orada biter. Araçların nasıl kullanılacağına karar vermek sizin işinizdir, başkalarının işidir, politikacıların işidir. Bu araçlar, çoğumuzun hoş görmeyeceği amaçlar uğruna kullanılabilir. Böyle bir durumda üzüntü duyarız. Fakat, fenbilimciler olarak, yapabileceğimiz birşey yoktur." Fenbilimciler için geçerli olan bu sözler, bütün diğer kafa işçileri için de aynı ölçüde geçerlidir.

"Kendini temiz çıkarma" nın da uygulamada, kişiyi "üstüne vazife olmayana karışma" tutumuna ittiğini söylemek tabii gereksiz. Bu, aynı davranışa verilen değişik bir isimdir sadece. Ve, kişinin umudunu laissez faire ilkesine değil de, hükümete bağlaması, Allah Baba'nın yerine (kapitalist) Devlet Baba'yı koyması, bu tutumu üzde değiştirmemiştir. Sonuç şudur: Birey, bütüne ilgi göstermemek ve bu işi başkalarına bırakmakla, varolan yapıyı geri alır; ve ancak yürürlükteki mantık kriterlerinin, hâkim değerlerin ve toplumun koyduğu beşeri ölçülerinin gelişmesine katkıda bulunur.

Burada benim önerim, kafa işçisini aydından x/ayırarak kesin çisgiyi tüm tarihsel sürecin ortaya çıkardığı sorunlarla ilişkili olarak aramaktır. Çünkü, aydını kafa işçilerinden ve diğer herkesten

Z/ Herhangi bir yanlış anlama olmasın: Kafa işçileri bazen aydın olabilir; aydınlar da çoğu zaman kafa işçisidir. 'Çoğu zaman' diyorum, çünkü birçok senayi işçisi, zanaatkar veya çiftçi kafa işçisi olmadan aydın olabilir, olmuştur da.

ayıran şey, tüm tarihsel sürecin aydın için gelip geçici bir ilgi konusu olmaması ve düşüncesinin de, çalışmasının da bundan önemli ölçüde etkileneceğidir. Bu, aydın günlük yaşantısında sürekli tarihsel gelişmeyi inceliyor anlamına gelmez. Kuşkusuz olanaksızdır bu. Demek istenilen, aydının kendi belirli iş alanı ile yaşamın diğer görünümleri arasında bağ kurmak için düzenli bir çaba gösterdiğidir. Gerçekten de, aydının en önemli özelliklerinden birini meydana getiren olayları birbirine bağlama çabası, kapitalist kurumlarda çalışan, burjuva ideolojisi ve kültürüyle yetişmiş kafa işçilerinde yoktur. Bu çaba, aynı zamanda, aydının toplumdaki temel işlevlerinden biridir: Yani, aydının görevi, kapitalist düzendeki toplumsal yaşamın görünürde özerk, dağınık, kopuk parçalarına (edebiyat, sanat, siyaset, iktisadi düzen, fen, halkın kültürel ve psikolojik durumu) tüm tarihsel sürecin parçaları olarak bakılarsa, bunların hepsinin anlaşılabilirliğini (ve de etkilenebileceğini) hatırlatmak; bu temel gerçeğin bir simgesi olarak hizmet etmektir.

Hegel'in deyimi olan bu "gerçek bütündür" ilkesi, bütünün herhangi bir parçasının tek başına veri alınmasını, ya da analiz dışı tutulmasını olanaksız kalmaktadır. İncelediğimiz konu ister bir ülkedeki işsizlik sorunu, ister başka bir ülkedeki azgelişmişlik, ister eğitimin bugünkü durumu, ister bilimin geleceği olsun, toplumda varolan koşulların hiçbiri sorgusuz benimsenemez, hiçbiri "yargı dışı" görülemez. Ve sorun her ne ise, bununla tarihsel sürecin özü arasındaki karmaşık ilişkiyi ortaya sermekten kaçınılmaması gerekir. Bu öz ise, kuşkusuz, toplumsal düzenin kendi iç dinamikleri ve evrimidir.

Bundan da önemli bir sorun, burjuva ideologlarının özenle geliştirdiği bir görüşün altında yatanın ne olduğunu kavramaktır. Bu görüş, insanların "değerler" olarak gördükleri şeylerin bilimin denetimi dışında kaldığını savunur. Fakat, kafa işçilerinin gözünde dokunulmazlığı olan bu "değerler" ve "ahlak yargıları" gökten zembille inmemiştir. Tarihsel sürecin önemli yönlerini ve sonuçlarını meydana getiren bu değerlerin kökenlerini ve tarihsel gelişme içinde oynadıkları rolü dikkatle incelememiz gerekir. Denebilir ki, "değerlerin", "ahlak yargılarının" ve benzer şeylerin dokunulmazlıklarının kaldırılması, bunların meydana çıkışları, uğradıkları değişimler ve yokoluşları ile toplumsal, iktisadi ve psikolojik nedenler arasında bağ kurulması ve de belirli zamanlarda hizmet ettikleri özel çıkarların açığa vurulması yolunda aydının göstereceği çaba, insanlığın ilerlemesi dâvasına birey olarak yapabileceği en büyük katkıdır.

Bu, ortaya bir başka sorun daha çıkarır. İşlevlerini, belirli amaçlara ulaşmak için en verimli yolları uygulamak şeklinde yorumlayan kafa işçileri, amaçın kendisini bilmezden gelirler.

Uzmanlar, yöneticiler, teknisyenler olarak, amaçların saptanmasıyla hiçbir ilgileri olmadığına, ve bir amacın ötekinden iyi olduğunu söylemeye yetkili olmadıklarına inanırlar. Yukarıda da söylendiği gibi, yurttaş olarak, etki gücü diğer yurttaşlarından farklı olmayın bazı eğilimleri olabileceğini kabul ederler. Fakat, fenbilimciler, uzmanlar, bilginler olarak, "ahlâk yargılarından" herhangi birini onaylamaktan kaçınırlar. Oysa, uygulamada, böyle bir çekimsizliğin varolan düzeni onaylamaktan başka birşey olmadığı, bunun ancak yeni bir düzeni önlemek isteyenlere yardım ettiği çok açıktır. Birçok iktisatçıyı, sosyologu, antropologu, iktisadi büyüme yoluna gidilmesinin az gelişmiş ülke halklarının yararına olup olmadığı konusunda düşüncesini belirtmekten alıkeyan "ahlâksal tarafsızlık" işte budur. Ve yine bu "ahlâksal tarafsızlık" adına, ünlü fenbilimciler enerji ve yeteneklerini bakteriyolojik savaş biçimleri geliştirmek uğrunda kullanmaktadırlar.

Bu noktada, bana şöyle bir soru yöneltilebilir: Sorun zaten yalnız belgeleme ve mantık yoluyla neyin iyi, neyin kötü, insanların mutluluğu için neyin yararlı, neyin zararlı olduğunu kanıtlama olanaksızlığından doğuyor muydu? Bu sav, doğruluk payı olsa bile, konumuzun dışındadır. İnsanlığın gelişmesi için neyin iyi olduğu hakkında, yer ve zaman gözünde tutulmaksızın, mutlak geçerli bir yargıya varmanın olanaksızlığı kolaylıkla kabul edilir. Fakat, bu türden mutlak, bütüne uygulanabilir bir yargı aramak zaten yanlış bir hedeftir; ve bunun gereği üzerinde direnmek ancak gerici ideolojinin bir tavrıdır. Doğrusu şudur: İnsanlığı geliştirme olanakları ve bu olanakların gerçekleşmesine yardım eden, ya da karşı çıkan öğeler, tarihin değişik dönemlerinde ve dünyanın değişik yerlerinde, değişik biçimlerde ortaya çıkmıştır. Çözüm yolu bekleyen bu sorunlar, hiçbir zaman, "iyi"nin ve "kötü"nin genel anlamıyla ilgili, soyut, kurgul (spekülatif) biçimlerde ortaya çıkmamış, tam tersine, gerilimler, çelişkiler ve tarihin değişen ittifakları biçiminde, somut olarak toplumun gündeminde yer almıştır. Mutlak geçerli çözümlere varma olanağı, ya da gereği hiçbir zaman olmamış, fakat insanlığın akıl, bilgi ve tecrübe birikiminden yararlanarak, varolan koşullar altındaki en iyi çözüme yaklaşık olarak ulaşma çabası her zaman olmuştur.

Oysa, "kendini temiz çıkaran" ve "ahlâksal tarafsızlık" içinde kendi işlerine bakanları izlersek, toplumun en bilgili, en iyi eğitilmiş, ve tarihsel deneyi araştırma ve derleme olanağına en fazla sahip olan (ya da olması gereken) kesitimi, her önemli tarihsel anda gerekebilecek insancıl tavır ve akılcı davranışla topluma yol göstermesini engellemiş oluruz. "Tüm fikirler geçerlidir, beninkilerden ne bir fazla, ne bir eksik" - Eğer, ünlü iktisatçılardan birinin ettiği bu söz doğru ise, o zaman fenbilimcilerin ve her türden kafa işçilerinin toplumun refahına yapacakları katkı ne olabilir acaba?

Toplumun seçeceği amaçlara hizmet edebilirler demek çok yetersiz bir cevap olur. Çünkü toplumun "seçimleri" nin mucize yoluyla ortaya çıkmadığı herhalde açıktır. Toplum varolan toplumsal düzenin yarattığı ideoloji tarafından bazı "seçimlere" yöneltilir, diğer bazı "seçimlere" ise, gücü yeten çıkarlar tarafından kandırma, korkutma, zorlama yoluyla itilir. Kafa işçisinin bu "seçimlerin" sonuçlarını etkilemekten kaçınması, "değerlerin" saptanması alanında bir boşluk yaratmaz, tam tersine, bu çok önemli alanı dolandırıcılara, uç kâğıtçılara ve niyetleri insancillikle uzak yakın ilgisi olmayan kişilere bırakır. En tutarlı birkaç "ahlâksal tarafsız" tarafından ileri sürülen bir savdan da söz etmekte yarar vardır. Bu kişiler, (bazen biraz duraklayıp, utanarak) insancillığın bir erdem olduğunun belge ve mantık yoluyla kanıtlanamadığını hatırlatırlar. O halde, niçin bazıları aklıktan ölmessin, eğer onların çektikleri başkalarının refah, özgürlük ve mutluluğunu sağlıyorsa? Kişi kendi çıkarlarına kovalayacak yerde niçin kitlelerin yaşamını iyileştirme çabasına girsin? Niçin başkalarının yiyeceğini düşünerek kendi rahatını ve huzurunu kaçırsın? Alt tarafı, insancıl tutumun kendisi de mantıksal temelden yoksun bir "değer yargısı" değil midir? Otuz yıl kadar önce, bir mitingde Nazi bir öğrenci lideri bana bu soruları sormuştu. (Bu çocuk bir süre sonra önde gelen bir SS ve Gestapo görevlisi oldu.) Ve o gün düşünemediğim en uygun cevap, bugün de düşünemediğim en uygun cevaptır: İnsanlık sorunları, ancak insanlarla anlamlı bir biçimde tartışılabilir; insanlarla ilgili şeyleri hayvanlarla konuşmak sadece bir zaman kaybıdır.

Aydının ödün veremeyeceği sorun işte budur. İnsanın sağlığı, gelişmesi ve mutluluğu için gerekli koşulları saptamak ve bunları gerçekleştirecek yolları aramak uğrunda uyumsuzluklar, tartışmalar, acı mücadeleler kaçınılmazdır. Fakat, insancillığa bağlılık, insanın gelişmesini istemek için herhangi bir bilimsel, ya da mantıksal nedenin gerekmediği ilkesinde direnmek, tüm aydın çabaların ön koşuludur diyebiliriz. Bu öylesine açık bir koşuldur ki, birey bunu benimsemeden, ne kendisi, ne de başkaları tarafından aydın olarak görülebilir.

C.P. Snow, her ne kadar bu çıkış noktasını benimseyorsa da, yazılarında aydının sorumluluğunu salt gerçeği söyleme zorunluluğu olarak tanımlama eğilimindedir. (Sırası gelmişken, gerçeği yalana tercih etmek için de herhangi bir belgesel veya mantıksal neden olmadığını hatırlatalım!) Snow'un bilim adamlarına duyduğu hayranlığın ana nedeni gerçeğe bağlılıklarıdır. Yukarıda sözünü ettiğimiz konuşmasında şöyle der Snow: "Bilim adamları olanı bulmak isterler. Bu isteğin olmadığı yerde bilim de olmaz. Bütün eylemlerin itici gücüdür, bu istek. Bilim adamını her adımında doğruya sonsuz bir saygı duymaya zorlar. Olanı bulmak isteyen, kendini de, başkalarını da eldatsmamalıdır. Kendine yalan söylememelidir.

Deneylerinin sonuçlarını çarpıtmamasıdır en azından." Bu uyarı aydının temel sorumluluğunu saptamakta bizi oldukça ileri götürüyorsa da, sorunun bütününe tam bir çözüme getirmek için yetersizdir. Çünkü sorun sadece gerçeğin söylenip söylenmemesi değil, belirli bir durumda gerçeği neyin oluşturduğunu ve hangi gerçeklerin söylenip, hangi gerçeklerin söylenmediğini anlamaktır. Bu sorun doğal bilimler alanını bile etkiler. Fenbilimcilerin enerji ve yeteneklerini istedikleri yönlerde saptıran, ya da çıkarlarına aykırı sonuçlara varmalarını önleyen belirli çevreler vardır. Hele toplumun yapısı ve işleyişi konularında, bu sorunun önemi büsbütün artar. Çünkü toplumsal bir olgu, parçası olduğu toplumsal bütünden koparıldığında, bu olgu hakkında söylenen sözler kolaylıkla bir yalana dönebilir. Bu nedenle, önemsiz gerçekleri neyin oluşturduğu rahatlıkla araştırılabilir ve bu türden gerçekler, varolan düzenin koruyucuları için güçlü birer ideolojik silâh olurlar. Diğer taraftan, önemli konularda gerçeği söylemek, bütünüle ilgili doğruları aramak, toplumsal ve tarihsel nedenleri ve bütünün ayrı parçalarının birbirleriyle olan bağını açıklamak, hemen bilimsellikten yoksunluk damgasını yer ve işten atma, toplumdaki afarez etme ve giderek, dolaysız sindirme yöntemleriyle cezalandırılır.

Bundan dolayı, gerçeği söylemek, aydın olmanın koşullarından sadece biridir. Diğer koşul, yüreklilik, akılcı soruşturmayı sonuna dek sürdürme kararlılığı ve "varolan hergeyi acımaksızın eleştirmektir. Acımaksızın sözü, eleştirinin kendi sonuçlarından da, çatışabileceği güçlerden de çekinmemesi gerekir anlamında kullanılmıştır." (Marx) Aydın, özde bir toplum eleştirmenidir diyebiliriz. Görevi, dağınık parçaları birleştirmek ve incelemek yoluyla, daha iyi, daha akılcı, daha insanca bir toplumsal düzene geçişe yardım etmektir. Bu nedenle, aydın tarihin her döneminde ilerici güçlerin sözcüsü olmuştur. Ve yine bu nedenle, kaçınılmaz olarak, düzeni korumak isteyen yönetici sınıfların gözünde "bozguncu", "başbelâsı" olmuş; bu sınıfın hizmetindeki kafa işçileri tarafından da, en hafifi ütopyacılık, en ağır yıkıcılık olmak üzere, çeşitli suçlamalara hedef olmuştur.

Yönetici sınıf ne denli gericiyse, iplerini elinde tuttuğu düzenin insan özgürlüğünü kısıtlayıcı nitelikleri de o denli belirginleşir; ideolojisinde aydın düşmanlığı, akıl dışılık, boş inanlar o denli ağır basar. Bu nedenle, toplumsal baskıya karşı koymak, hâkim ideolojiye teslim olmamak ve kafa işçilerinin vurdum duymaz yaşantılarının uyusukluğuna düşmemek, aydın için giderek güçleşir. Böyle dönemlerde, aydının, işlevi ve sorumluluğu konusunda inatla uyarılması çok büyük bir önem taşır. Çünkü tüm insanlık tarihinin bize en değerli mirası olan insancılık, akıl ve ilerleme

galeneğini sönmekten kurtarmak, böyle anlarda, hem bir görev, hem de onur olarak, aydına düşer.

Aydının anlamına kahramanlıkla karıştırdığım ileri sürülebilir. Kişilerin her türlü baskıya direnmelerini ve rahatlarını insanlığın ilerlemesi uğruna feda etmelerini istemek mantık dışıdır, denebilir. Bunu istemenin mantık dışı olduğunu kabul ederim. İstemem de. Fakat, tarihte en karanlık çağlarda, en berbat koşullar altında bile kendi özel, bencil çıkarlarına aşabilen ve toplum çıkarlarına daha üstün tutan kişiler çıkmıştır. Bu her zaman çok yüreklilik, çok bilinç, çok yetenek gerektirmiştir. Umudumuz, aydının onurunu, hâkim çıkarların öfkesine ve insanlık dışı saldırılara karşı koruyabilecek yetenekte kişilerin yurdumuzda da yetişmesidir.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMALARI VE YAKFI

TÜSTAV